

3. DOMA A ZA HUMNY

„... byli jsme si vědomi, že rozhodnutí
může být lidem i dějinami označeno
za přijatelné i za zradu...“

Josef Smrkovský (29. srpna 1968
o podepsání tzv. moskevského protokolu)

„Na svou čest komunisty prohlašuji,
že jsem neměl ani tušení, že by Sovětský svaz
chtěl proti nám vojensky zakročit.

Jak je to možné... Já, který jsem celý život zasvětil
spolupráci se Sovětským svazem - toto udělali mně,
to je pro mne životní tragédie“.

Alexandr Dubček (v noci 20. srpna 1968
na zasedání předsednictva ÚV KSČ)

Traumatický zážitek noci z 20. na 21. srpna 1968, který vrhl náš dějinný čas o mnoho let zpátky, nebyl prvním zážitkem toho druhu. Mnozí z toho usuzují na existenci jakéhosi *kapitulantského komplexu* v české povaze, se kterým se prostě nedá nic dělat. Vskutku: leccos nasvědčuje tomu, že nejde jen a jen o selhání politických vůdců té či oné garnitury či snad o selhání jen jedné generace. Komunista Dubček by si mohl podat ruku s „buržoazním“ politikem Benešem...

Takováto opakovaná selhání tváří v tvář osudovým zkouškám vytváří atmosféru nabitou silnými, nejednou ambivalentními city, v níž se střízlivému analytickému rozumu nedaří. Příčinu těchto selhání vidí jedni v tom, že přicházíme s příliš převratnými koncepty, příliš brzy na to, aby je svět pochopil a docenil - a že za to splácíme krutou daň (tu se zpravidla povinně připomene jinak zapomenutá doba husitská...). Jiní ji spatřují v opakovaných zradách spojenců nebo ve věrolomnosti „přátel“ a vůbec v lhostejnosti sobeckého a nemorálního světa. Někteří jsou přesvědčeni, že při naší nešťastné geografické poloze je prostě všechno předem ztraceno. Jsou i takoví, kteří trvají na tom, že jsme národ zbabělců a že všechny ostatní úvahy jsou jen pokryteckými výmluvami.

Nemilosrdná sebekritika, občas i sebenenávistné flagellantství (obojí se ovšem nemíní tak docela vážně) na jedné a nekritický sebeobdiv na druhé straně - to jsou sice dva extrémy, ale v prostoru mezi nimi, kde bychom čekali vyváženější postoje, nalézáme nejčastěji vyrovnanou sice, ale také netázavou lhostejnost, která je smířena s tím, jak věci jsou. Nebo cynismus. Mimořádně ztížené podmínky pro fungování kritické historiografie (zejména právě po mocenských zvratech) pak tendenci k extrémům jen posilují.

Zřejmě ani jeden z uvedených vysvětlujících stereotypů není s to náš kapitulantský komplex být jen nahlodávat. Naše vyhlídky do budoucnosti nejsou s nimi o nic nadějnější: vždyť nedokážeme-li obstát v konfliktních situacích opravdu proto, že jsme „dobří“ (zpravidla býváme

dobrymi demokraty...), pak každá další porážka nebo jen nezdar jsou vlastně důkazem naší skvělosti. Potvrzením, že jsme zřejmě usilovali o ideál, který byl příliš krásný pro tento svět. Bylo by zdržováním, kdybych tu začal vypočítávat, co všechno jsme si sami o sobě, o svém úkolu a poslání mysleli po vzniku republiky v roce 1918, co po skončení druhé světové války, co si komunisté mysleli v únoru 1948 a co v roce 1968, kdy jejich víru sdíleli i mnozí jiní ... Kolik sebedůvěry, sebejistoty, rozmáchlých plánů, kolik elánu a chuti dokázat sobě i světu, jací jsme pašáci! A pak, když bylo opět po všem - kolik hořkých rekriminací dokázali jsme světu do tváře vmést.

A tak porážky nejednou vedou naše vzrušené myšlenky do jakéhosi bludného kruhu, v němž víra jedněch i skepse druhých jsou znovu a znovu vzájemně posilovány: tak dnes mnozí nostalgicky a nejednou i nekriticky vzpomínají na předválečnou republiku - také proto, že jsme ji vydali Hitlerovi. Necelá tři poválečná léta vidíme opět nezaslouženě v tuze příznivém světle vlastně snad jediné díky tomu, že jedněm se na jejich konci rozplynul sen o socializující parlamentní demokracii a druhým - jak zjistili s větším či menším zpožděním o československé cestě k socialismu. Rok 1968 je dosud zdrojem mnoha iluzí a na jiném místě dokazují, že to také souvisí právě s tím, že tak tristně skončil. Nikdy jsme totiž nemohli dotáhnout naše vyhlášené projekty do konce, vždycky nám, tvrdíme často, *někdo cizí a mocný dílo překazil...* Ale právě proto můžeme lehkomyšlně chovat iluze o tom, co všechno by bylo, kdyby... Potřeba co možná přesné analýzy minulosti není pak pocíťována jako cosi nezbytného. Tím spíše ne, že ti, kteří se po porážce raději ztotožní s vítězem, všemožně usilují tuto minulost pošpinit. Tak tomu bylo za tzv. druhé republiky a za protektorátu, po únoru 1948 a tak je tomu i dnes. Tolik pomluva lži a to máme ještě přidat vlastní kritické zamyšlení? Kálet si do vlastního hnízda? Tak se to přece v Čechách často říkávalo a říká. Střízliví kritikové naší minulosti neměli nikdy doma lehký život.

Naše vyhlídky do budoucnosti nevypadají nijak růžově ani s naším neblahým návykem přikládat zejména právě na naše porážky šablonu etického hodnocení. Cítíme ji jako balzám. Je-li světová aréna kolbištěm, na kterém se střetávají pocestní a zloduši, ti, kteří drží slovo a ti, kteří zrazují, ti, kteří vyřčené neodvolávají, a ti, kteří se otáčejí na pět níku, jsou-li dějiny jen řetězem absurdního násilí, páchaného na ideálech a je-li morální hodnocení tím nejrelevantnějším hodnocením - pak jsme na tom vždycky vlastně dobře. Jen děti přece neví, že dobro zvítězí vždycky toliko v pohádkách. Naše neúspěchy, prohry a kapitulace jsou tedy vlastně *důkazem* naší morální superiority. Jako slabší nemáme zpravidla jinou možnost než morálně vítězit, tj. podlehnout přesile. Kdybychom jednou uspěli a dobře se nám dařilo ve velkém světě, museli bychom snad začít zpytovat svědomí, museli bychom si připadat jaksi podezřelí... Snad je to běžný sklon malých a nejmenších, kteří přeceňují etickou stránku mezinárodněpolitických vztahů, protože co jiného jim zbývá? Jako útěcha jistě. Jako dobrá rada do budoucnosti raději ne. Rozhodují přece také zájmy: realisticky nebo falešně pochopené, ideologické nebo strategické... Z tohoto hlediska je svět kolbištěm soupeřících zájmů a sil, nikoli principů.

Takové poučování z politické abecedy může někomu připadat jako triviální, jinému jako cynická výzva k zřeknutí se jakýchkoli ohledů a tím spíše ideálů. A přece nechci říci nic jiného než to, že bychom vždycky měli mít odvalu vidět svět, jaký skutečně je, a teprve potom usilovat o vyšší morálku ve vztazích mezi státy. Není třeba, abychom byli věrolomní, ale s věrolomností jiných musíme pro jistotu počítat. Nemusíme být zákeřní, ale raději nevylučujeme možnost, že

zákeřní budou jiní. Dodržujme slovo, které dáme, ale nevsadme hlavu na to, že i jiní své slovo dodrží. Bez této odpovědné skepse je naše spoléhání na morálku politováníhodným dětinstvím a ničím víc. Potom Dubček hlasem plným slz říká, že to oni museli udělat právě jemu, který přece přátelství s nimi zasvětil celý život... To opravdu není dojemné, co tento muž říká. Je to usvědčení z trapné malosti české politiky.

Fatální odkazy na nešťastnou polohu (po staru: mezi německým a ruským kolosem, či moderněji: v bipolárním světě...), na „úděl“, který jest nám nésti, jsou polopravdami, které mohou snad někomu znít jako heroická parafráze osudu Sisyfova, ale ve skutečnosti jsou svědectvím chabé fantazie a zemdené role. Skutečností zůstává, že selhala Palackého orientace rakouská, Benešova západní a naposledy i gottwaldovsko-dubčekovská orientace východní. Selhaly všechny orientace, které byly zbudovány na předpokladu mocného spojence, ochránce.

Střízlivý pohled na geopolitickou mapu je právě jen první, nezbytnou fází úvahy a plánu. Velikost a síla našich sousedů na Východě a na Západě, či dnes světových velmocí je právě tím, co bychom se měli učit využívat v náš prospěch. Zápas judo - píše kdesi Sviták - je případnou analogií pro naši situaci: původně zápas slabšího proti silnějšímu, v němž slabší může zvítězit, protože důvtipně využívá poznané zákonitosti síly. Počíná si tak, aby se síla projevila ve své slabosti, menší pohyblivosti, aby nakonec způsobila újmu spíše sama sobě. Tohle zní pěkně, jako pohádka, zdá se. Ale Jugoslávci, Finové, izraelští Židé, Rumuni, Vietnamci a Korejci v různé míře sice, ale přece jen už dokázali, že síla opravdu může být proti chytré slabosti - slabá. Nebo alespoň ne tak silná. Ale pro nás je zejména důležité, že jejich slabost byla zapojena do hry sil a nikoli ideologmat a etických pravidel. Nikoli do souboje *slova argumentů*, ale právě do souboje *sil*. To je pro českou politiku často obtížné i jen pochopit - proč konfrontace sil, když máme pravdu a „pravda vítězí“, jak je zlatým písmem vyšito na standartě československých presidentů.

Naši geografickou polohu jsme zpravidla podceňovali, abychom jí po porážce náhle připsali fatální závažnost. Při pohledu na mapu upadala naše politika z jednoho extrému do druhého a osvědčila tak amatérství a nezkušenost. Ty jsou ovšem stále méně a méně omluvitelné; dnes už se proto nikdo raději na mapu nedívá...

Myslím si také, že nikam nepovede, zůstaneme-li u toho, že jsme národ zbabělců. Mužná slova praví, že každý národ má takovou vládu, jakou si zaslouží. Jsou to slova odpovědi na vtíravou námitku: vždycky přece selhávali naši vůdcové, naši politikové! Průběh mobilizace v září 1938 a prvních dnů po srpnové invazi v roce 1968 při dobré vůli umožňují tvrdit, že politikové smýšleli přece jen jinak než lidé v ulicích, že v nich bylo méně vůle k odvaze než v národě. I když nemůžeme smlčet, že ani v prvním, ani ve druhém případě nedošlo k přesvědčivějším pokusům jiná rozhodnutí politiků si vynutit. Zasluhujeme si takové politiky nebo nezasluhujeme? Ohrazují se proti této sugestivní otázce, ze které číší pohrdání vůči subtilnějšímu zvažování možností moderní moci, prostředků manipulace a policejních technik, nasazených proti křehkému „lidskému materiálu“. Silná slova o vládě, která je vždycky vládou zaslouženou, chápu jako toliko provokující výzvu, nikoli jako pravdivé, faktické konstatování.

Proč jsou naši politikové tak často lidé malí, příkrčení a rezignující? Jaká je vlastně ta naše politika, především zahraniční? Jaká mateřská znaménka na sobě nese - ať je to již politika Benešova, nebo Dubčekova?

Mučivé otázky a silácké extrémní odpovědi na ně jsou příznačné pro mladého člověka, který

se ještě nedokázal zcela emancipovat od světa rodičovské autority, ale který je již konfrontován s výzvou své samostatné existence ve velkém a neznámém světě.

Jsme často zahleděni do své historie, do představ, které o ní máme proto, že jsme národ mladý. Není náhodou, že prvním českým politikem a rovnou „otcem národa“ byl právě historik - František Palacký. Člověk, který české dějiny vlastně objevil - a jako první sestavil do smysluplného celku - byť i za pomoci některých příliš apriorních předpokladů. V šeru dávnověku například rozpoznal (opíraje se, nevědomky, či spíše s předpojatou důvěrou o falzifikáty) vlastnosti našich předků: nevýbojní, s vrozeným již sklonem k demokratičnosti a pospolitým formám společenského života (vlastnictví půdy a pod.). Právě tak i ostatní Slované. Dnes už víme, že co se neopíralo o rukopisná falza, bylo u Palackého spíše zbožným přáním než poznáním pravdy: údajné ctnosti našich předků byly idealizovaným výrazem nedostatečné státotvornosti Slovanů. Pozdější doby popsal Palacký už objektivněji. Národ k němu vzhlížel s úctou, kterou jinde rezervují pro úspěšné vojevůdce a státníky, neboť tento historik mu pomohl v sebezáchovné snaze *vystopovat vlastní identitu* a už to samo o sobě jej v očích široké veřejnosti kvalifikovalo k úkolům politickým. Politika se u nás vždycky - více než kde jinde - *odůvodňovala, ospravedlňovala* historií. Hledání identity a formulace politických úkolů leckdy dokonce spadalo v jedno, výrazně třeba u Masaryka.

Národy s delší (a tomu u nás musíme rozumět jako souvislejší) tradicí nemají ani zdaleka tak mocnou potřebu klást *samy* sobě základní otázky o důvodu a smyslu svého bytí, o úkolech, které mají vzhledem k ostatním národům a lidskému společenství vůbec. Sama suma společných prožitků, zapsaná do jejich paměti, je tím, co zatěžuje a znehybňuje otázky, které by jinak dráždivě poletovaly ve vzduchu, otázky, které vlastně vždycky míří k pochybám, skepsi, vypjaté kritičnosti a nemístným generalizacím, neboť jsou jen tázavým výrazem problematičnosti, nesamozřejmosti národní existence. My dosud nemáme takovou sumu dostatečně nás identifikujících prožitků, naše otázky nás proto nejednou strhávají do víru mučivých nejistot. Naše dějiny můžeme si „prodloužit“ pilnou prací historiků, spíše však konstrukcemi historiografů, ale ani těmi nejspolehlivějšími konstrukcemi nemůžeme dokázat překlenout propast, kterou v našich dějinách vyhloubilo první vlastně ideologické rozštěpení Evropy po třicetileté válce. Naše dějiny, pokud můžeme sledovat jejich skutečně souvislou nit, začínají koncem 18. století, v „*novočeském pravěku*“, vlastně znovu.

Naše politická vůle se nespolehlivě formuje, artikuluje a sama sebe si vůbec poprvé uvědomuje až někdy ve třicátých, čtyřicátých letech minulého století. První politické vystoupení datujeme rokem 1848. Česká politika vyrůstala jako neduživý květ na okraji záhonu, na němž jsme přičinlivě pěstovali především jazyk a kulturu v úsilí bez nadsázky sebezáchovném. Politika vyrůstala z malých poměrů a ještě menších ambicí. Před zmatky a riziky velkého světa byla chráněna Vídní a dál náš obzor vlastně nesahal. Mohla si od samého počátku (k naší škodě) ušetřit starosti státnické. Naši politikové v rámci Habsburské monarchie pracovali *pro národ, nikoli pro stát*, ba ani ne pro budoucí stát. Pracovali obezřetně a co možná střídavě: vždyť i národ nebyl něčím již samozřejmým a daným. František L. Rieger mluvil svého času případně o „*drobečkové politice*“. Předstíranou či dokonce upřímnou loyaltou a zase vzdorováním, drobným chytračením, intrikami snažili se naši politikové pomoci české věci - odvážnějších konceptů a tím spíše činů nebylo, zdálo se jim, zapotřebí. Za odvážné nepochybně platily i takové činy a taktiky, jako

„pasivní rezistence“ a „parlamentní obstrukce“, ačkoli byly spíše trucovitým výrazem rozpačitosti a dětinské svévole. Spolkaření v provinciálním rámci, hra na politické strany, nemohoucí a ostatně výrazněji nepromované, osobní rivality a malicherné pře - to je rámec prostředí české politiky. Ta ve snaze zachránit národ a pomoci mu k většímu sebevědomí preferovala především *kulturní stereotypy*. Národovecké zanícení pak rodící se politiku poznamenalo oním mělkým patosem vytrvalé píle, příčinnivosti, opatrnosti a vlastenecké počestnosti. Vždyť příležitostí k velké či větší odpovědnosti ani nebylo. Ti lidé, kteří byli k dispozici, byli lidé malí. Česká šlechta po Bílé hoře vlastně neexistovala, a tak národní reprezentaci chybělo vědomí závazku, poslání, povinnosti. Čeští podnikatelé sotva začínali zdvihát hlavu z moře německé převahy. Nebylo tedy ani dravého, průbojného sobectví, ani pomyšlení na vzdálenější trhy, a tedy zájmy v cizině. Smysl pro uvážené riziko se také proto nerozvinul. A tak se politice věnovali zprvu lidé vynikající učeností či ověnění zasluzami obrozeneckými. Plebejskost české demokracie, danou úzkým sepětím lidu obecného s kulturní elitou, se vzdělanými lidmi středního stavu, rádi vystavujeme na obdiv. Neměli bychom zapomínat na problematickou stránku této plebejskosti, neboť náročné, odvážné cíle si česká politika dlouho nekladla: demokracie tu znamenala jakési „zprůměrnování“, ušití na míru jen prostředních představ a prostředních hodnot. Když pak byly velké úkoly před ní postaveny, neosvědčila dostatek velkorysosti, důslednosti a především odvahy - to když byla ohrožena sama naše státní a národní podstata.

A tak politika jako praktická aktivita lidí, nadaných vědomím velkého cíle a jemu odpovídající vůlí a odvahou k odpovědnosti a riziku, byla v Čechách vzácným kořením. České politice osudově dlouho chyběl návyk na *konstruktivní a pozitivní* jednání ve sféře státu. Neuvykli jsme si dívat se na politickou moc s klidným zvykem, ale vždy poněkud, anarchisticky. Byl to však anarchismus bez vzletu, spíše šosácký. Dlouho nebylo žádných zkušeností s myšlením a jednáním *státnickým*, zejména právě v mezinárodně politických souvislostech. Nebylo už vůbec zkušeností s vedením vojska. Nebylo českých bitev či válek, a nebylo tedy ani ničím nenahraditelných zkušeností z vítězství a z porážek. Ale ani diplomatických zkušeností z choulostivých jednání před nebo po velké bitvě, válce. To všechno je ve Francii, v Anglii či v Itálii tak říkajíc abeceda. Politika u nás byla však spíše *méně smělejší formou kultury*. Politické problémy, odějí-li se do kulturní formy, stávají se často neřešitelnými, protože tato forma odůvodněně, plným právem nemá vyvinutý smysl pro argument síly. Malostí úkolů podvyživená česká politika vstupovala do světa s chybnou představou o sobě samé, o politice vůbec: totiž o mravních či intelektuálních pohnutkách politiky jako o pohnutkách základních; v drsné skutečnosti je však politika ožívována silou zájmů. A tak jsme najednou žili lehkomyšlnou vírou, že na obdiv vystavenou počestností či poctivým přesvědčivým argumentem získáme právo na svou stranu - nikoli silou, tlakem. Česká politika sílu nechápala a nechtěla chápat. Argument silou zdál se jí *nelegitimní*, vlastně neplatný a tedy *neexistující*. Bylo to snad pěkné vysvědčení o mravnosti naší vůle, ale ještě spíše o slabosti jakékoli vůle.

Národ a zase národ, česká řeč, česká kultura, český průmysl. Jiné starosti si naše politika příliš dlouho nepřipouštěla. Francouzský historik Ernest Denis vidí tu „paradoxní obraz řady nezdarů, jež se vyznačuje neustálým vzestupem“. Ale situace na frontách první světové války se vyvinula tak, že jednoho dne byl tu samostatný Československý stát. Domácí politická reprezentace udělala skoro všechno, jako by tomu chtěla zabránit. Alespoň to tak až do začátku

roku 1919 vypadalo. Naši lidé v širém světě jednali však na úrovni doby a úkolů: Masarykova zahraniční akce se vyznačovala velkorysostí na české poměry přímo blasfemickou a samostatné vystoupení českých legií v Rusku a v Itálii bylo z hlediska Vídně bezprecedentně podvratným činem, nad nímž zprvu národ doma tajil dech obavami a posléze hrdostí. Masaryk a jeho druzi a legionáři zasloužili se o to, že česká věc vstoupila do povědomí vlivných osobností světa, kde dříve nebyla. Nelze však s jistotou říci, že bez jejich úsilí a odvahy nebyl by stát vznikl. Masaryk, Beneš, Štefanik nepochybně ovlivnili v posledních měsících, ale spíše až týdnech války formu a konečnou podobu státu. Vždyť „bourat“ Rakousko vlastně až do léta 1918 se velmoci rozpakovaly. Češi si už dlouho přáli větší míru národní samostatnosti - většina za války však jen ve skrytu duše. Jen hrstka lidí pro ni pracovala; nikoli však rovnou pro stát. Ten byl dlouhou dobu něčím daleko za hranicemi i těch nejodvážnějších představ. Masaryk sám pojal ideu samostatného státu až dva měsíce po vypuknutí války. Vnitřní rozklad degenerovaného mocnářství a pohyby armád byly tedy tím rozhodujícím argumentem pro Československo, nikoli diplomatické demarše a příměly u presidenta Wilsona, ba ani ne hrdinství „hochů od Zborova“, i když bychom raději věřili opaku.

Samostatný stát s národnostními menšinami a leckde spornými hranicemi nám prostě spadl do klína a velmoci, zejména Francie, nám přály; nedostatečně jsme odhadli důsledky toho, že jsme u nich měli dokonce jakousi protekci výlučně proto, že sledovaly více egoistické než ideální zájmy. Stát byl však obecně přivítán jako samozřejmost, jako uzrálý plod veškerého našeho usilování a našich starostí v minulosti. Byla to příjemná, ale nebezpečná nadsázka. Na národnostně kompozitní stát na horké středoevropské půdě nebyli jsme však ještě připraveni, což nebyl argument proti němu, ale právě pro větší starostlivost o něj. Vždyť Německo a Rusko ležely v troskách a to byla sice optimální, ale pro budoucnost jen velmi málo pravděpodobná konstelace sil.

Váhu vnějších faktorů česká politika docenila a snad i přecenila jen v jednom smyslu a není náhodné, že právě v tom, který vnější síly a tlaky usiluje co možná sublimovat. Podlehli jsme iluzím o možnostech *diplomacie*. Zprvu ji zmýlilo naše vlastní nadšení nad úspěchem Masaryka, kterému však připsala patrně větší význam, než skutečně měl. Pak na mírových jednáních v Paříži bezskrupulózně střídavým užíváním přirozeně právního a historicko-právního argumentu uhandrkovala většinu sporných pohraničních území. A tak zájem francouzského generálního štábu nám pomohl k říční hranici s Maďarskem, ale také k neřešitelným sporům s tímto naším jižním sousedem, tím spíše, že po obou stranách této strategicky důležité hranice žily menšiny nesmířené se svým osudem. Stalo se tak v našem vlastním zájmu? Zdálo se nám bláhově, že ano. Zdálo se, že i jiné choulostivé otázky vyjedná v náš prospěch diplomatický rutinér Beneš. Za necelých dvacet let se ukázalo, že nevyjedná, neboť silnější zájmy velmocí tentokrát nemluvily v náš prospěch. Ostatně - diplomacie *není* politika. A tím méně diplomat státníkem. Diplomacie spíš vyladuje danosti, určené konfrontací sil. Zpravidla nemění tedy světové konstelace, snad je může příznivě modifikovat. Argumentem diplomatovým je diskrétní nabídka výhody za výhodu. Beneš zůstal diplomatem, ačkoli doba stále více volala po státníkovi. Dědictví lacino získaného státu se ukázalo břemenem, neboť česká politika jej zřejmě přijala i s lehkomyšlnou představou, že stát je něco jako národ ve většinovém postavení plus hraniční čára... Lehce jsme nabyli, lehce jsme i pozbyli. Pláč v září 1938 nevyvrací platnost tohoto nepříjemného zjištění: boj by je vyvrátil. Vnitřní slabost první Československé republiky sehrála tu také svou roli - a právě tuto slabost bylo především třeba

kriticky analyzovat, dokud byl čas k nápravě, a nikoli především odkazovat na pravdivé fátum přesily, když už bylo pozdě. Neblahá a později už nereflektovaná setrvačnost *jazykového pojetí národa* způsobila, že naši politikové za dvacet let samostatné existence nedokázali přesvědčivě zformulovat a tím méně všem občanům republiky vštípit nějakou *integrující státní ideu*. Němci, nesmířeni s tím, že už nejsou panským národem se už před nástupem Hitlera k moci zcela nedostatečně cítili československými občany, kteří mluví německy. Podobně Slováci. Právě proto, že mluvili německy a slovensky, cítili se tu - vedle Čechů - především Němci a Slováci. Nepokládali Československo za svou vlast, protože se neobjevila žádná v praxi úspěšná teorie *vyššího integračního principu*, založeného na *jiných* kritériích než jazykových. Demokracie v Československu proto sice nepřestala být demokracií, byla však demokracií hodně hrubého zrna: byla to demokracie v podobě jakéhosi svého „existenčního minima“. Byla zaručena vláda většiny, která byla nezvratně *konstantní* většinou - avšak bez náležité ochrany menšin. Chtěli jsme být po válce „jakýmsi Švýcarskem“, vzornou zemí národností snášenlivosti. A byli jsme nakonec spíše malým Rakouskem. Může nám být jen platonickou útěchou, že jinde si nedovedli poradit lépe, ba dokonce že národnostní poměry v 1. republice byly rozhodně nad tehdejší evropskou normou. Co je to však platné, když téměř celou polovinu obyvatel republiky tvořili Nečeši a tato polovina se necítila v novém státě o nic lépe než kdysi Češi v Rakousku. Není důležité, že na tom podle některých hledisek byli patrně objektivně lépe - politicky důležité bylo, že se *subjektivně* cítili nikoli doma. A tak ideu státu, pocit sounáležitosti k němu a ochotu jej bránit a přinést mu oběti se nepodařilo vypěstovat. Československý stát - to byl spíše český nezvyk na stát než mocenský faktor v Evropě.

Systém politického stranicství jen potvrzoval nedostatek obecného smyslu pro státní ideu a státní zájem. Z politiků vedle Masaryka jen Švehla osvědčil širší rozhled a cit pro stabilitu státu - i když prostředkem k udržení této stability byla mu nepřilíš populární kabinetní politika a doslova handrkování mezi stranami o dílčí výhody a ústupky. Nebylo však žádné politické strany, která by mohla svůj zájem identifikovat se zájmem státním. Strany vznikaly a zanikaly kolem ohnisek zájmů stavovských, národnostních, ideologických a dalších. Křížením a štěpením těchto zájmů lze vysvětlit existenci 29(!) politických stran kandidujících v roce 1925. Internacionalismus komunistů byl zase příliš širokým zřetelem - stát jím propadl jako děravým sítem... Spolkaření za Rakouska naučilo nás smyslu pro elementární každodenní demokracii, diskusi a především blahodárnost sociální plurality. Pluralita však zůstala zatím jen *partikularismem* - nebylo pochopené potřeby integračního úběžníku.

Tradice jiného než úzkého jazykového (jungmanovského) pojetí národa jsou u nás povážlivě slabé. Pouze dnes pomalu už zapomenutý Bernard Bolzano stál v 1. polovině minulého století v myšlenkové opozici vůči obrozencům představou národa (příznačně říkal: vlasti) jako mravního závazku: národ - vlast je mu náčrtkem toho, co náleží realizovat lidstvu, společenstvím lidí, které nám dalo nejvíce a vůči němuž cítíme nejsilnější pouto závazku - bez ohledu na to, jakým jazykem či jazyky toto společenství mluví. T.G.M. sice ještě v roce 1919 pokládal za nemožné, aby píseň *Kde domov můj...* se slovy "... a to je ta země česká..." byla - vzhledem k Němcům státní hymnou, ale pak stopy těchto jeho starostí více méně mizí. Mezi válkami to byli J.L. Hromádka a především Emanuel Rádl, kteří si připouštěli zásadní starosti o soužití s Němci. Rádl razil „západní“ pojetí národa jako souhrnu občanů jednoho státu, přičemž jazyk, jímž tyto občane hovoří, byl mu

druhotný. Soudil, že je „naším úkolem pro budoucnost překonati kmenové cítění ideou politického národa, jehož členy budou Češi jako Němci a jako Slovinci i Maďaři. Tu tedy národ jest ideálem, úkolem, programem: národ není, ale má býti...“

Zlověstným vyústěním přebujelého partikularismu v úzkých mezích nacionalismu byla skutečnost, že v posledních volbách před válkou získala největší procento hlasů - Sudetoněmecká strana. Zajisté to byl také pochopitelný důsledek nezralosti české sociálně-politické struktury. Méně však pochopitelný a omluvitelný byl nedostatečný pocit, že to není normální, že se s tím musí něco udělat. Chybělo tedy i samo vědomí *deficitu*.

Horečnou diplomatickou aktivitou nezachránil Beneš nic. Ani nabídkami větší autonomie pro sudetské Němce. Také císař Karel nic nezachránil, když několik dní před kapitulaci rakouských armád nabídl Čechům a ostatním národům v Rakousku neurčitou federalizaci. Takové nabídky musí být učiněny dříve, než se státní loď začne potápět.

A národ se rychle shodl na tom, že „Západ zradil“, a bylo v tom zjištění tolik hořkosti, jako je ve zklamané nekritické lásce. Co se však ve skutečnosti stalo? Nepochybně to, že jedna vládní garnitura Francie nedodržela ani literu, ani ducha vzájemné smlouvy a učinila tak se souhlasem jedné vládní garnitury v Anglii a bohužel i s podporou značné části veřejného mínění. Nesplnila povinnost k nám, povinnost, k níž se dobrovolně uvázala. Jiné garnitury, tehdy ještě v opozici, zachovaly by se patrně jinak. Churchill nesouhlasil ani s vydáním Sudet, ani s naší kapitulací. Byla to tedy opravdu jednoznačně definitivní, neodčinitelná „zrada Západu“? Ale především: splnili jsme alespoň my sami své povinnosti vůči vlasti, vůči svému státu? A vůči Evropě, k níž jsme se vždycky chtěli počítat? Vždyť právě tehdy jsme ztratili šanci konečně a definitivně do Evropy „vstoupit“, tím, že bychom převzali svůj díl odpovědnosti za ni. Nestalo se a hořké pravdě jsme se neodvážili pohledět zpřímá do očí.

Bylo nesporné, že šlo o zradu ochablých, vnitřně nemocných demokracií. „Zrada Západu“ byla však přece zproblematizována také paktem sovětsko-německým ze srpna 1939. V té době nebyly sice známy texty dlouho utajovaných doložek k této smlouvě (např. „V případě teritoriálně-politické přeměny v oblastech náležejících polskému státu jsou zájmové sféry Německa a SSSR určeny zhruba linií řeky Narev, Visla a San“), ale koordinované válečné akce Hitlera a Stalina snad byly dost přesvědčivé. Sovětsko-německý pakt znamenal pro nás časově poslední uznání Mnichovské dohody, i se všemi z toho tehdy plynoucími státoprávními a diplomatickými důsledky. Vyslanec Slovenského štátu odejel do Moskvy...

V nejtěžší chvíli postavili odpovědní politikové národ před pateticky *zjednodušenou* a politicky povedenou alternativu: buď zoufalý boj do posledního muže - nebo záchrana národa pro lepší časy. Právě v tom vidím jejich nejnespornější vinu - chtěli si ulehčit volbu, chtěli ulevit svému svědomí. A přece bylo tolik nuancovaných možností, jak odmítnout přímou konfrontaci! Vláda mohla podat demonstrativní demisi a celá emigrovat do zahraničí, parlament měl se alespoň sejít a třeba jen symbolickým gestem měl vyjádřit vůli národa, důvěrné archivy ministerstev mohly být zničeny. Letectvo mohlo snad uletět, třeba se i probít za hranice, alespoň část zbraní mohla být odvezena také mimo republiku, a kdyby to nebylo možné, měla být raději zničena, muniční továrny mohly být vyhozeny do povětří, strategicky důležité průmyslové plány mohly být odvezeny do zahraničí. Některé jednotky měly zaujaté postavení bránit... To všechno by málo změnilo na faktu okupace. To všechno ale mohlo být nesmírně cenným vkladem do kapitálu

důvěry národa v sebe, kapitálu, který by se léty jen zhodnocoval. Místo toho jsme ukázněně a patřičně komisionálně odevzdávali sklady, naplněné po střechy nejmodernějšími zbraněmi, německým důstojníkům... Dovedli jsme svou potupu skutečně vychutnat. A mělo nám to hned za protektorátu a v prvých poválečných letech pořádně narušit morální konzistenci.

Volba demagogicky primitivní alternativy v situaci ohrožení místo škály odstupňovaných možností odporu - to je přímo už *stereotyp české politiky*. Vždyť přesně před takovou alternativu (která již jako by sama implikovala kapitulantskou odpověď), postavilo v srpnu 1968 před Čechy a Slováky vedení KSČ. Navíc si pak ještě pospíšilo parlament přece jen svolat a kapitulaci dát právní podklad... Zdá se, že čím menší je vůle k činům, tím více se v hlavách lidí jakoby samovolně rozestupují praktické alternativy jednání do polárních, vzájemně se vylučujících alternativ - dichotomií. Lidem rozhodnutým jednat se naopak takové alternativy jeví od počátku jako umělé, vyspekulované a nakonec jejich činy usvědčují ztuhlá schémata „buď – anebo“ z falešností.

Námitka, že Poláci se chovali docela jinak a dopadli stejně, neobstojí. Poláci prohráli všechno, ale nikdy nebyli a dosud nejsou na kolenou. Nekapitulovali - byli poraženi. Mají pořád ještě možnost - my zbytky možností malomyslně likvidujeme a děláme to s důsledností, která nahání strach.

Z tohoto hlediska je charakteristická reakce tehdy už jen profesora sociologie na universitě v Chicagu Beneše na 15. březen 1939. Diplomat v něm téměř *triumfuje*: soudí, že německé divize, obsazující zbytek území republiky, zneutralizovaly ústupky, vnucenému příteli i nepříteli v době krize v září 1938: První Československá republika znovu zákonně existuje, její právní kontinuita je potvrzena, neboť území státu je okupováno nepřítelem... Státník v Benešovi mlčí: musel by se vyrovnat se spoluodpovědností za fakt okupace. Proto se raději těší z draze zaplacené „právní kontinuity“...

Je to opravdu jen nadsázka, bude-li tvrdit, že v tom podstatném smyslu (řekněme: ve smyslu „nového nastavení vnitřního kompasu v duši národa...“) se o osudu poválečného Československa rozhodlo už ve dnech Mnichova? Historik Tesař soudí o protektorátním veřejném mínění že „duchovní náplní doby je konflikt mezi servilností k utlačovatelům a zrozující se servilností k budoucím osvoboditelům.“ Při pouličních demonstracích 28. října 1939 v Praze bylo slyšet skandované volání: „Hitler ven, Stalin sem“!

Politováníhodný nedostatek důvěry ve vlastní síly a odpovědnosti za vlastní stát přiměl mnoho Čechů otočit zraky o 180°. Západ hanebně zradil - přimkneme se tedy k Východu, neboť zřejmě *jen orientace* naší závislosti byla chybná...

Josef Smrkovský, v květnu 1945 místopředseda České národní rady, takto vzpomíná na situaci, kdy se musel rozhodovat, jak odpovědět na nabídku Američanů, jejichž jednotky byly v Plzni, přijet na pomoc povstalecké Praze: „Uvědomovali jsme si, že vpustit americkou armádu do Prahy by znamenalo dělat z ní osvoboditelku. Důsledkem toho by ovšem byl podstatný politický přesun ve prospěch buržoazie“. (Ve skutečnosti nejspíše nezáleželo na Smrkovském ani pražským povstalcích, zda Američané do Prahy přijedou nebo nepřijedou, ale to není důležité, protože důležitá je právě jeho politicky motivovaná vůle Američany do Prahy nepustit.)

A opravdu „svoboda přišla z Východu“. Po letech Pražané se smíšenými pocity vzhlíželi k

památníku sovětských tankistů na Smíchově. Na tanku je číslo 23. Vždycky tam bylo, snad už tenkrát v květnu 1945 tam bylo vepsáno jako znamení, šifra, které jsme neporozuměli, říkali si se šibeničním humorem. Měli jsme číst: Za 23 let jsme zpátky...

Přišla z Východu svoboda? Z východu přijela Rudá armáda, která se v Praze zastavila. A druhá světová válka skončila. To se stalo. Všechno ostatní - slova básníků a písní a slavnostních proslovů byla jen zbožná přání.

Poválečný osud Československa se však snažili politikové v emigraci ovlivnit. Beneš opět vyvíjel horečnou diplomatickou činnost. Komunisté byli klidnější a čekali, až jim republiku osvobodí Rudá armáda. Osvědčili větší smysl pro realitu. Však je také Stalin naučil správně se ptát: Kolik divizí má papež?

Osud našeho poválečného státu se opět rozhodl na válečných frontách. Až na čestné výjimky tam naši vojáci chyběli. Důležité bylo, kam postoupily armády. Protože západní spojenci měli jistý komplex viny za Mnichov, a především protože jim nezbylo, než uznat sílu Rudé armády, nechali ji postoupit až do samého středu Evropy. Ostatně ani neměli na to, aby tam došli dřív a pak postoupili ještě o kus dál. Tak či onak, rozhodli se přenechat část střední Evropy a Evropu východní Sovětskému svazu a dali tak jasně na srozuměnou, že se v této oblasti nebudou angažovat. Usoudili, že jejich zájmy budou jinde. Rekriminace nad tím, že i Československo bylo opět předmětem „handlu“, že bylo „prodáno“ v Jaltě či už v Teheráně (jako předtím v Mnichově a ještě předtím ve vestfálském Osnabrücku...), jsou jednak nedoložené a jednak nepodstatné a trpitelsky sentimentální („opět se s námi kupčilo“).

Nakonec jsme přece české politice dovolili, aby nás v září 1938 učinila v druhé světové válce objektem - a tedy jsme jím byli. Na tom nemohly žádné diplomatické manévry a ambiciózní drobné i větší Benešovy intriky (vůči Polákům třeba) nic změnit.

Nekomunistická část české a slovenské veřejnosti se zdánlivě realisticky rozhodla, že pokud jde o nového spojence na východě, zvolí v novém státě alespoň navenek postoj vstřícné a kooperující důvěry. Že si uloží přísnou autocenzuru, pokud jde o výhrady vůči sovětskému komunismu. Tvrdili, že přátelství k SSSR se nesmí stát monopolem komunistů. V jiných věcech postupovali s nimi společně - i když rozdíly mezi jednotlivými stranami byly patrné. (Někteří politikové, kteří se pak ocitli v exilu, museli vypovídat před neblaze proslulým Výborem pro neamerickou činnost o tom, jak to vlastně bylo s tou jejich aktivní spoluprací s komunisty...). V zásadě postupovali společně s nimi v otázce znárodnění, pozemkové reformy, dvouletky, ale také likvidace Demokratické strany na Slovensku; byla i jejich konkurentem, soudili zaslepeně... Trpně se podvolili Stalinově příkazu odmítnout účast v Marshallově plánu... Nelze také říci, že za tzv. národní očistu a odsun Němců nesou odpovědnost převážně komunisté, i když je pravda, že bezpečnostní aparát byl v jejich rukou. Všechny politické proudy si smočily v té kalné vodě resentimentů, msty a krutostí. Všichni společně pracovali na díle, které vyvrcholilo únorem 1948.

Tenkrát komunisté zvedli rukavičku, malátně před ně hozenou na zem (kdepak do obličeje!), a přešli do ofenzívy. Hráli podle jiných pravidel a mobilizovali právě ty síly, které parlamentní demokracie dokáže prostřednictvím svých procedur jaksí přetavit a tím i otupit jejich ostří. Sociální boje naučily je přes noc zalarmovat své stoupence do „přímých akcí“. Juristická interpretace textu ústavního zákona nekomunistickými politiky (nota bene chybná!) je proti tomu zbraní slabší... Ministři, kteří vyvolali vládní krizi, si ani nespočítali, kdo všechno vlastně

demisionoval, a někteří z nich odjeli na různé šibřinky a slavnostní matiné, protože byl konec týdne v plesové sezóně. Poválečný marasmus, vyznačující se mělkostí politických hesel, inflací slova praporu, byl i jejich marasmem. Neměli dost pevnou víru v demokracii, nemohli by ji nechat tak lacino umřít. Komunisté z atmosféry doby dovedli naopak vy těžít maximum. A nakonec rozkládající se nekomunistické strany přiměli k *potupné sebelikvidaci*. - Novou vládu v parlamentě potvrdili *všichni* přítomní poslanci. (Proti smlouvě o dočasném rozmístění sovětských vojsk na podzim 1968 hlasovali aspoň čtyři poslanci komunisté ... Je to pokrok?) Stárnoucí a nemocný Beneš neměl na odpor už dost sil a alespoň opět demonstrativně odejel z Prahy.

Rudá armáda v zemi nebyla. Ani armáda „nekomunisty“ generála Svobody nenaznačila možnost zásahu. Krize byla vyřešena více méně ústavní cestou. Možná, že ani nebylo zapotřebí ozbrojených milic. Odpor byl skutečně jen symbolický.

Komunisté prostě dovedně využili nálady doby. Přemíry volně těkajícího záští, poválečného zpovrchnění společenského života a vznícených nadějí. A trochu i pohrozili. Ukázali schopnost mobilizovat sílu. A oslovit zástupy. Z nekomunistických politiků jediný Zenkl oslovil příznivce své strany na ulici. Vyšel na balkon sekretariátu své strany na náměstí Republiky a stručně vyzval přítomné, aby zachovali klid. Že sekretariát právě obsazovaly bojůvky odpadlíků a Noskova bezpečnost? Tím spíše měl snad promluvit jinak. Nebo na ten balkon neměl ani chodit.

Proces sovětizace Československa se rozběhl plným tempem, i když ne hned ve všech oblastech života. Stalin se chystal do nové války a československá ekonomika byla během několika let vyvrácena z kořenů. „Železná koncepce“ nebyl omyl teoretiků, jak se někdy bláhově soudí, ale vnucený nám prostředek, jak vyrobit maximální množství pancéřů v souvislosti s válkou v Koreji jako přímé předzvěsti (jak soudil Stalin) 3. světové války. Naše hospodářské vztahy směrem na Západ byly zcela podvázány. Závislost na SSSR už přestala být věcí volby, protože se stala ekonomickou nezbytností. Od roku 1951 jsou všechna představitelná československá specifika likvidována s důsledností, která nemá jinde obdoby.

Dodnes překvapuje rozsah politických procesů v padesátých letech a doba, po kterou probíhaly - ve srovnání s ostatními satelitními státy východní Evropy. Přímý a cílený impuls z Moskvy přišel až *poté*, kdy legalita byla vyhozena jako nepotřebná cetka spolu s jinými *tzv.* buržoazními přežitky. Ostatně nepochybně první trhliny či spíše rovnou průrvy v ní udělaly procesy s *tzv.* zrádci a kolaboranty. Popravy zrádců jsou pořád především popravami čímsi, na co zprvu není snadné přivyknout. Každá další poprava je však přece jen už jaksi přijatelnější.

Kdo tedy roztácel ty pověstné mlýny, jak se rafinovaně tázal po letech Novotný, hledající alibi? Jistě ne teprve Slánský, ba ani Šváb. Ti, kteří soudili Horákovou, byli také už v rozběhu... První lynče Němců v pražských ulicích ve dnech povstání to byly, co uvolnilo první zábrany. „Divoký západ“ v pohraničí, odkud se vyháněli Němci s 30 kg na osobu, uvolnily ještě další... Nebyl tedy žádný „první mlynář“, což neznamená, že nebyli a nejsou lidé, kteří nesou konkrétní odpovědnost... Ale svádět všechno na komunistickou bezpečnost, Slánského nebo dokonce na „berijovské gorily“ je nepoctivý pokus odvést pozornost od morální odpovědnosti, kterou nenesou jen jednotlivci. Velké procesy, o kterých se mluvilo a mluví - a tisíce malých, na které se zapomíná - zapadly totiž do *úrodné půdy*, pohnojené už špatným svědomím. Protože není možné ukazovat prstem a říkat: ty ano, ty ne, řeknu úhrnem: co národ zůstal dlužen sebeobraněmu heroismu,

bohatě splatil samozřejmě Němcům, ale zejména - sobě samému. V procesech, v rezolucích, požadujících tresty smrti, v mlčení, v němž jen velký optimista mohl rozeznat masově sdílené pocity rozpaků či studu. - Že vlastní techniku procesů měli na starosti výlučně komunisté, je notoricky známo.

Procesy se záhy ukáží být dalším prostředkem sovětizace země. Ani nejvyšší straníční funkcionáři se dlouho neodvážili vyslovit samostatnější názor, lhostejno, čeho by se týkal. Konformita vůči nejužšímu vedení strany je nyní zaručena. Konformita nejužšího vedení strany vůči Moskvě také. Československo se stalo ruskou gubernií a není divu, že gubernátor se dal na pití. Nechal popravit své dlouholeté soudruhy a přátele a jeho země vyrábí teď děla do nové války.

Zemřel několik dní po Stalinovi. Dlouho nic nenaznačovalo jakoukoliv změnu. Ztratili jsme se ze světa. Jen Emil Zátopek nám vyběhával olympijské medaile a připomínal jméno Československa.

O československé zahraniční politice v padesátých a šedesátých letech věru nelze říci nic. Snad to, že nebyl zaznamenán - s jedinou výjimkou, která měla mít svůj význam i pro rok 1968 - ani jeden významnější oficiální či neoficiální pokus získat přece jen větší míru samostatnosti v jednání na mezinárodním fóru. Snad jedině v této pasivitě a servilnosti byla československá "specifičnost". A také ještě bulharská... Novotného garnitura s trapně nevynalézavou pohotovostí vždy bezprostředně sledovala moskevskou zahraničně politickou linii, ať byla přímá či klikatá. Tato garnitura nikdy nepřišla s vlastní iniciativou - ani v rámci toho, co se v jiných zemích bloku postupně prokázalo jako tolerované. Největší Stalinův pomník na světě byl vztyčen nad Prahou až po jeho smrti jako prst, nabádající k mlčení v době, kdy už nebylo co utajovat.

V létě a zejména pak na podzim roku 1956 měla střední a jihovýchodní Evropa první a zatím poslední vážnou šanci zcela nebo alespoň částečně se vymanit z blokového sevření, setřást se sebe ponižující satelitní existenci. Že se tak nestalo; na tom nese svůj díl odpovědnosti i Československo. Nebyl malý.

Československo nedalo nikterak srovnatelným způsobem s Polskem a s Maďarskem najevo, že také stojí o větší nezávislost na SSSR. 20. sjezd KSSS měl podle předpokladů, které by svědčily v náš prospěch, právě u nás vzbudit největší ohlas: naše demokratické tradice a právní kultura byly popřeny drastičtěji než v ostatních zemích z toho prostého důvodu, že to byly tradice přece jen relativně solidnější a kultura o poznání vyzrálejší. Nestalo se... „Odhalení“ tzv. nezákonnosti 20. sjezdem KSSS měla u nás vyvolat daleko větší pobouření - vždyť u nás bylo v padesátých letech po inscenovaných procesech popraveno více "politických zločinců" než ve všech ostatních zemích bloku (s výjimkou SSSR) dohromady! A přece se ani to nestalo. (Jinde - v Polsku, Maďarsku, Jugoslávii...bylo jistě více mrtvých, neboť tam bezprostředně po válce trval stav občanské války druhu; více mrtvých, ale méně „řádne“ popravených. V tom je ten podstatný rozdíl! A v tom, že mrtví v těchto zemích mohou snad být kladeni do souvislosti s tvrdými protikomunistickými režimy před válkou: komunisté tam byli opravdu nemilosrdně pronásledováni. U nás? U nás Gottwald z parlamentní tribuny hrozil, že oni, komunisté, jezdí do Moskvy učit se, jak buržoazii zakroutit krkem...) Maďarské a polské znepokojení nad tím, jak pomalu si zjednáva cestu opožděná, ale přece jen jakási spravedlnost rehabilitací, mělo nás oslovit jako ty, kteří - podle všeho - měli největší právo na rozhořčení. Vždyť ještě v roce 1954 byl popraven Osvald Závodský,

na doživotí odsouzení Gustáv Husák a jeho druhové „buržoazní nacionalisté“ - v tomtéž roce, kdy na svobodu z vězení vyšel János Kádár a z domácí internace Wladislav Gomulka... Nestalo se ani to. Zato při návštěvě Antonína Zápotockého v Moskvě v lednu 1957 řekl Kliment J. Vorošilov: „Československá komunistická strana je nejlepším, nejbližším a nejdražším přítelem... Komunistické strany Sovětského svazu“. Od roku 1956 se také datuje výjimečná přízeň, kterou vedení KSČ a především Novotnému věnoval Chruščov. Snad se vyvinulo i jakési osobní pouto mezi těmito dvěma muži.

Rok 1956 je v análech tzv. československého revizionismu nicméně zapsán výrazným písmem. Je to ostatně první zápis toho druhu. Po dlouhých letech oživily stranické schůze. Mluvilo se volněji a kritika nebyla vždy jen komunální. Někteří lidé se začali ptát nahlas. Komunističtí intelektuálové kladli - často s patosem otázky, které málokoho nechaly lhostejným. Jejich společným jmenovatelem učinili totiž pravdu. Pravdu ve vědě (a contrario v ideologii), pravdu v uměleckém díle. Volalo se: neříkala se nám pravda! Mnohem méně často! Mlčeli jsme ke lži... Zdálo se, že si komunističtí intelektuálové doslova otevřeli krátek s oklamanou vírou. Téma osobní deziluze se stalo vysoce frekventovaným tématem literatury a filmu. Nikoli však téma osobní odpovědnosti. Neboť smysluplné bylo ptát se po konkrétní odpovědnosti za stav společnosti, za úroveň její veřejné morálky, kulturní úpadek a za počínající hospodářské zaostávání, za vyprázdňení základních principů práva a demokracie. Toto téma jen málokdo pokusil se vytýčit - a proto musel být umlčen. Komunističtí intelektuálové je svedli do publicisticky a literárně nepochybně zajímavého, ale lidsky a občansky nedostatečného privatisima: Jak velmi nás oklamali! Jak jsme byli bezbranně naivní! Jak čisté úmysly přivedly nás k nechtěným důsledkům! - Oni sami především se cítili obětí a oddali se dráždivé, ale převážně soukromé introspekci byť se to i dělo na stránkách kulturně politických časopisů. Stále ještě relativně vysoká kulturní úroveň v zemi umožnila, aby i ty nejvážnější politické problémy doby byly sublimovány na úroveň oficiálně únosnou, tedy neškodnou a přitom téměř módní. Znovu objevený existencialismus a rehabilitované téma „kafkovského světa“ dodaly českým pocitům zklamání téměř světový „šmrnc“. Někteří začali dávat termín "kult" do relativizujících uvozovek. A přece tu šlo o sublimaci zdánlivě týchž problémů, které v budapeštských ulicích řešily s definitivní platností sovětské tanky... Vskutku jen zdánlivě týchž problémů...

Sovětský socialismus nejspíše nebyl tím, co dobrá třetina levě orientované české poválečné společnosti toužila uskutečnit. Ale socialismus jako takový nepochybně akceptovala. Avšak jako lék, neboť Mnichov, doba protektorátu a vyrovnání účtů po válce (retribuce a odsun Němců) morální zdraví národa značně podlomily. Kolektivismus socialismu, jeho rovnostářství, silný prvek víry a imperativ podřízení se autoritativnímu principu, posvěcená agrese vůči nepřítelům a chiliastické očekávání uskutečnění komunistického ráje na zemi - tvořily právě nejžádanější ingredience léku. Socialismus tak nebyl svými přesvědčenými stoupenci akceptován jako taková cílová hodnota, o kterou nutno teprve usilovat politickými prostředky. Nebyl akceptován ani jako toliko korigující hledisko přesvědčenými demokraty, skeptickými k jeho ideologii.

Mnozí Češi jej dychtivě přijali jako lék proti nemoci ztracené rovnováhy, a léku, když je nám zle, býváme ochotni brát spíše více než méně (ostatně předpis byl psán azbukou). Socialismus jsme v českých zemích v zásadě chtěli - někteří více, jiní méně, někteří ještě méně. Všichni ale, i ti, kteří jej přímo odmítali, vyznačovali se tehdy něčím společným, a to nedostatkem rezistenčních

schopností: domácí komunisté proti ruským modifikacím socialismu a přesvědčení demokraté vůči jeho domácím totalizujícím aspiracím. Socialismus rozhodně však nebyl do Čech importován (to neplatí pro Slovensko).

Připočteme-li naše recidivující sentimenty k slovanskému Rusku, s nímž jsme na rozdíl třeba od Finů či Poláků neměli vlastně žádné zkušenosti, sentimenty, umocněné ještě tím, že „svoboda přišla z Východu“, jakož i tím, že před lety „západ hanebně zradil“, a vezmeme-li v úvahu, že první Československá republika nebyla s to velkoryseji řešit naléhavé sociální problémy a konec konců nesvedla zajistit ani to základní, totiž *bezpečnost státu* - pak dokážeme naše vstřícné a málo kritické inklinace k socialismu přinejmenším vysvětlit. Čím byla tahle vstřícná inklinace u jedněch, tomu u druhých odpovídala jen malátná víra v hodnoty demokracie a u třetích rezignace na intelektuální svobodu, na kritickou skepsi...

V roce 1956 jsme byli proto pacifikujícím klínem, vsunutým mezi revoltující Poláky a Maďary, protože jsme vlastně neměli proti komu revoltovat: nepodařený socialismus *nezavedly* v Československu „berijovské gorily“. Vůle 43,3% prokomunistických voličů v Čechách ve svobodných volbách v roce 1946 a existence masové, téměř dvoumilionové komunistické strany (vzhledem k počtu obyvatel největší na celém světě!) dodnes prokazují autonomní zdroje socialismu v Čechách. Socialismus nebyl tu proto také - jako pro Maďary a Poláky - identifikovatelný s cizí armádou na vlastním území. Proti čemu tedy vytáhnout do ulic, když navíc Československo na rozdíl od Polska ekonomicky nestrádalo? Nebylo přece možné popřít, že jsme tenkrát byli a tudíž dodnes jsme jedinou zemí na světě, kde komunistický režim nebyl nastolen *především* s pomocí násilí nebo hrozby násilí... Maďarské a polské problémy, zdálo se nám, nebyly problémy naše. „Teď když máme co jsme chtěli...“ zpívalo se po Únoru. A i když nyní zněla tahle píseň se stále ironičtějším akcentem, mnozí byli dosud přesvědčeni, že *socialismus* je to, co musí být *zlepšeno*.

Jenomže tou dobou už socialismus ve východní Evropě nebyl tím, čím se ještě zdál být lidem, kteří zřejmě chtěli být klamáni: totiž věcí hledání a rozšafných úvah o tom, jaký že je ten pravý, autentický socialismus... Reálně zavedený ideál zůstal však jen ideologickým svorníkem a takto především garantem mocenského ovládnutí části Evropy druhou největší světovou velmocí. Ta měla socialismus za pouhou uniformu: kdo jí má navlečenou, ten prostě snáze poslouchá. A uniforma musí být pro všechny stejná. Z tohoto hlediska bylo už tehdy lhostejné, jak se kdo do ní dostal, koho zlákala sugestivní pochodová píseň, koho zlato výložek, kdo byl do ní biřící navlečen a kdo se do ní oblékl sám, protože věděl, že by jinak špatně pochodil.

V roce 1956 českoslovenští komunisté nepochopili, že Sovětskému svazu už dosti dlouho jde právě jen o ten „reálný socialismus“ (jakkoliv pojem ještě nebyl na světě), tj. o takový socialismus, do kterého jsou všechny východoevropské země navlečeny jako předsunuté hlídky jeho „armádu míru“ do uniformy - svěrací kazajky. Že jen o takový socialismus mu jde, nikoli o ten, o kterém jedni snili, druzí teoretizovali a třetí jej pomalu a docela jinak začali realizovat pod střízlivými prapory sociální demokracie...

Ke vzpouře Poláků a Maďarů se nepřidali, ba ani jí neporozuměli. Povážlivější bylo, že neporozuměli ani jejich vystřízlivění po porážkách. Neporozuměli tomu, v čem vzpoura i vystřízlivění byly jejich specifikem a v čem se týkaly právě nás jako jich. „Prodloužená“ padesátá léta u nás tu nepochybně sehrála svou roli: byli jsme všichni dosud ve větším útlumu po

decimujících procesech než třeba Poláci.

Poláci se utvrdili v dávném přesvědčení, že Češi nikdy nic nebudou riskovat, že se raději ohnou - v naději, že stejně vždycky dostanou lepší kus. Pokus jde o kus masa, nemýlili se. Maďaři se poněkud uzavřeli do sebe, za čas rozvinuli rudé prapory a pomalu, nenápadně začali pod nimi pracovat na společném díle - osudu, na svém národním komunismu. Neměli potřebu poučovat, neboť si vytrpěli své.

Po roce 1956 komunisté jugoslávští, polští, maďarští, rumunští a konec konců i komunisté v NDR opožděně, ale přece začali chápat svou odpovědnost vůči společnosti, kterou ovládali. Vůči státu v jehož čele stáli, vůči jeho postavení nejen v rámci bloku, ale ve světě vůbec. Zajisté nikoli ve stejné míře, ne vždy s dostatečnou vůlí a odvahou, nikoli bez občasných regresů. Pochopili však prostou pravdu, že přestává jakákoliv vážná diskuse o *socialismu* a že je nejvyšší čas začít si vymanévrovat alespoň minimální prostor pro samostatnější rozhodování v *mocenském poli* bloku. Protože socialismus nebyl národy těchto zemí dobrovolně zvolen (nebo alespoň nikoliv v sovětské verzi v případě Jugoslávie), necítili tam ani komunisté u moci větší odpovědnost za „věc socialismu“ jako takového, než za „socialismus v Maďarsku“, „socialismus v Polsku“ atd... V každé z těchto zemí lze při jen trochu bližším ohledání zjistit mnohé zvláštnosti a zcela neopakovatelné rysy, ale všechny tyto země se v jednom liší od Československa: v popředí toho nejvlastnějšího (ne však vyhlášeného) zájmu nestojí socialismus jako vyvolená nevěsta, ale geografickou polohou a výsledky války přidělený mocný tchán, se kterým by se přece jen snad dalo něco usmlouvat, v něčem jej ošidit...

V centru pozornosti komunistických vůdců v Československu ale i těch intelektuálů, kteří později dostanou jména „reformní komunisti“, československý stát nikdy nebyl. Necítili se za něj odpovědni. Když už, tak jakousi odpovědnost cítili za socialismus, jak jej dokáží vybudovat, vylepšit, demokratizovat, zlidštit... Měli a mají starosti - pokud si občas nějaké vážnější starosti než starosti o moc připustí - jak se bude dařit *socialismu* v Československu, nikoli jak se bude dařit *Čechům a Slovákům v socialismu*. Na tom nic nemění zjištění, že ve srovnání s léty sedmdesátými je novotnovské vedení KSČ přímo vlastenecké. Nesrovnávejme nesrovnatelné. Fenomén „národního komunismu“ (nezaměňovat s komunismem „v národních barvách“ ve Francii a jinde, kde dosud nejsou komunisté u moci a kde tím méně mají monopol) dostává tedy pevnější obrysy a především garnituru vhodných vůdců právě v roce 1956. Toho roku Československo minulo osudovou křižovatkou a pustilo se na riskantní cestu, která mu za dvanáct let zjedná respekt a vážnost u mnoha věřících socialistů a komunistů na celém světě: bude na krátký čas zdrojem velké naděje. Odmítne totiž možnost vzít vážně na vědomí daný stav sil v Evropě a začne - zatím spíše v hlavách než v praxi - připravovat velkolepou přestavbu zchátralé budovy socialismu. S bezstarostností, která může právě tak imponovat jako nahánět hrůzu, odmítne se starat o ještě zchátralejší budovu vlastního státu: o jeho alespoň relativní samostatnost, o zbytek prostoru k manévrování v *mocenském poli*. Českoslovenští komunisté - spíše bezděky než po zralé úvaze - volí vyšší sázku než strážlivější komunisté ostatních zemí v sovětské části Evropy: Všechno nebo nic. My dokážeme to, co ještě nikdo nedokázal. Podstatná kosmetická vada tohoto ušlechtilé se tvářícího rozhodnutí je v tom, že vsadili úspory i těch, kterým o generální opravu socialismu ani tak nešlo. Spíše o trochu pořádku, lidské slušnosti a přiměřeného dostatku. Ale skuteční komunisté byli vždycky poněkud slepí k „těm ostatním“, i k takovým pomyslům, jako je národ či stát –

souhrn *všech* občanů.

Na mapě mezinárodních vztahů v Evropě v letech 1956-1967 bylo by třeba československo vybarvit tou nejšedivější barvou. Naprosto nic nenasvědčovalo tomu, že v roce 1968 podnikne tato země odvážný pokus demokratizovat sovětský model socialismu.

Československá zahraniční politika byla pasivní, nevýrazná, vlastně neidentifikovatelná. Věrně sledovala politiku Moskvy a nejednou při tom kladla ekonomiky země před neřešitelné problémy. Naše „pomoc rozvojovým zemím“ byla právě tak nesmyslně velkorysá, jako zaslepená iluzí, že podporuje pokrokové režimy po celém světě. Do arabského světa, Indonésie, Guineje, Ghany, Konga, na Kubu... jsme směřovali obrovské hodnoty v investičních celcích, ve zboží a v neposlední řadě ve zbraních - to všechno se vesměs nenávratně propadlo v chaosu politických převratů i konjunkturalistických změn zahraničně politických linií těchto zemí. A často jen v chaosu hospodářském či proto, že jsme dodávky technicky nezvládli a naše výrobky pak rezivěly v přístavech. To bylo naše prestižně rozmáchlé „světové angažmá“. Vedlo jen k jednomu: lidé správně tušili, že jsou to peníze vyhozené oknem, a protože neměli žádnou možnost, jak tomuto ambicióznímu plýtvání učinit konec, obrátili svůj hněv na celý rozvojový svět. Každý obrat v politice některé z rozvojových zemí, který byl oficiálně označen za slibný (pokrokový, socialistický a pod.) sledovali pak s nedůvěrou ba nelibostí. Vždycky byl totiž hrozbou dalšího „puštění žilou“ našemu hospodářství. Odtud také nápadný nezájem, ba často nechut' veřejnosti i ke spravedlivému úsilí zemí třetího světa o to, aby se vymanil z koloniální či nekolonialistické závislosti. Ani bojující Vietnam neměl nikdy, navzdory masivní propagandě, spontánní sympatie Čechů a Slováků. V tomto ohledu jsme byli snad světovým unikátem. Naučili jsme se vidět velký svět uzoučkou trubičkou našeho skepticismu, hraničícího občas se sobectvím. Nedůvěra k propagandě vůbec a předimenzovaná podpora potenciálních spojenců Moskvy měly na vzniku a rozšíření tohoto neblahého předsudku rozhodující zásluhu.

Svět jsme dobývali také nákladnými pavilony na všech světových výstavách. Když už se ukazovalo, že přece jen nebudeme „výkladní skříní socialismu“, když ekonomické problémy narůstaly, zrodil se u nás alespoň kult světových výstav. Nejspíše jsme dosáhli jisté dovednosti v tomto pokryteckém umění aranžovat a náš komplex méněcennosti si tu našel zcela nepřiměřené, „potěmkinské“ odreagování: byli jsme vždycky ze všech nejlepší - nebo jsme to alespoň o sobě tvrdili.

Zato jsme však nedokázali znormalizovat naše vztahy k sousednímu Rakousku. Majetkové problémy (náhrada za zestátněný majetek) byly údajně nepřekonatelnou překážkou slušného narovnání. Domnívám se, že to byla uměle vyvolaná záminka. Rakouskou veřejnost totiž především znepokojovala málo klidná společná hranice, na které se z naší strany příliš často střílelo a rakouský tisk to pak vždycky náležitě rozmázl. Byla to spíše hranice s nepřítelem než s neutrálním sousedem. Naši oficiální zástupci znovu a znovu trvali na nemožném: aby rakouská vláda udělala psaní tisku přítrž, a protože rakouská vláda mohla jen pokrčit rameny, neustávaly tedy ani slovní přestřelky, a k normalizaci proto nebyla upřímná chuť ani na jedné straně. Rakousko to dávalo pak najevo nesplnitelnými požadavky na náhradu. Ostatně vztahy s Rakouskem jsou dnes jen o stupínek lepší než byly tenkrát, i když k finančnímu narovnání už došlo; Československu se to podařilo jako poslednímu státu bloku.

Naše politika vůči NSR byla snad nejpřesvědčivějším dokladem naší nemohoucnosti. Byli jsme papežštější než sám papež. Propaganda monotónně dramatizovala nebezpečí revanšizmu. Požadovala, aby vládní místa v NSR zakázala organizace sudetských Němců, aby nepovolovala jejich srazy atd. a vesměs to nebyla odůvodněná přání. Strašák revanšizmu, tak usilovně a vytrvale pěstovaný, byl snad nejfrekventovanějším argumentem pro naše členství ve svazu Varšavské smlouvy, pro nákladné zbrojení, a byl představován jako vlastně *raison d'être* naší zahraniční politiky - soudě alespoň podle intenzity i extenzity propagandy. (Není jistě náhodné, že časově první „spontánní“ argument sovětů ve prospěch invaze do Československa v srpnu 1968 byl - záchrana bratrské země před nebezpečím agrese se strany německých revanšistů.) Poláci, jejichž vztahy s NSR nebyly v minulosti o nic méně složité, dokázali je však dávno před námi normalizovat. Na diplomatické úrovni zřídili obchodní misi a uzavřeli dlouhodobé obchodní dohody. Následovali je Maďaři a Rumuni a to všechno hned v prvním období oteplení vztahů NSR s východem. Jen my jsme důsledně střežili princip (také na silný nátlak Poláků, kteří se obávali, že náš event. náskok v normalizaci vztahů by ohrozil uznání hranice Odra-Nisa se strany NSR) - ostatní čile obchodovali a údajně neustále ohrožovaná NDR na prvním místě. V letech 1966-1967 Jugoslávie a Rumunsko navázaly s NSR dokonce diplomatické styky.

Co jsme to však především střežili? Přísný metr na NSR, zpřísněný ještě ultimativním požadavkem prohlásit neplatnost Mnichovské dohody od samého počátku byl zároveň - nebo především? přísným metrem domácího cenzora, který jsme zřejmě museli přikládat naší paměti. Celá problematika tzv. odsunu sudetských Němců patřila a dosud patří mezi nejpřísněji střežená tabu naší historiografie a publicistiky a tím spíše politiky. Hrozilo však snad kdy nebezpečí, že se Češi spontánně vysloví pro právo těchto Němců na původní vlast? Ani v nejmenším. Je zcela nesmyslné uvažovat dnes o tom, že to, co se stalo, mělo či mohlo by se jakoukoli formou „odestát“ , že by odsun byl jakkoliv „vzat zpět“. Hrozilo však a hrozí, že bychom se mohli rozpomínat, jak to vlastně všechno bylo... Pochopitelný poválečný mravní regres (který ani zdaleka nebyl jen *naší* specialitou!) dostal odsunem Němců mocný impuls... Nemuselo tomu tak být: sám princip odsunu obyvatelstva je vždycky problematický (nezapomeňme, že tou dobou „odsouval“ Stalin o tisíce kilometrů na východ Čečence, Mingaše, krymské Tatary, povolžské Němce...), avšak tentokrát šlo navíc o zvláště zavrženíhodnou *formu* jeho realizace. Beneš původně koncipoval myšlenku odsunu asi milionu aktivních nacistů, kterým bude vyplacena náhrada za majetek. Nakonec došlo s plným souhlasem vůdců protihitlerovské koalice! - k odsunu téměř tří milionů Němců, čímž byla oficiálně potvrzena platnost nelidské zásady *kolektivní viny*.

Když o tom nyní s odstupem doby přemýšlím, jde mi tu zatím jen a jen o to, jaké měl odsun *důsledky pro nás*, pro Čechy. (Patrně jinak o tomto choulostivém problému musí uvažovat Poláci, kde - za jiných podmínek - došlo k témuž.) Jaké elementární záповědi byly tu s klidným, oficiálně posvěceným svědomím porušeny, jaké vášně a resentimenty našly tu úkoje. Byla to přece první velká příležitost zmocnit se cizího majetku, výsledků cizí práce - a z tohoto „zcizovacího“ hlediska bylo přece lhostejné, zda to byly výsledky práce aktivních henleinovců, nacionálně jen vlašných sedláků či dokonce antifašistů, kteří se dobrovolně rozhodli odejet s ostatními. Obrovský kus po staletí obhospodařovaná země byl najednou bez pána, objevilo se úsloví „po Němcích“ a bylo zlověstným signálem – „spouštěčem“ chtivosti, aby se ani napříště nezastavila před ničím.

Němci ze Sudet byli po zrádcích a kolaborantech první velkou kategorií lidí, na kterých se u

nás po válce uplatnil „vylučovací princip“ (Kohák). Bylo možné s nimi zacházet jako s lidmi druhé, třetí kategorie. Vůči nim bylo všechno předem dovoleno. Nebyli nikým chráněni. Nejdříve oni: to ve vztahu k nim byl prolomen celý složitý a dlouhou tradicí pěstovaný systém civilizačních a kulturních zábran. Ukázalo se, že nerespektování těchto zábran nevede bezprostředně k žádnému trestu - nic se nestalo, s nebe nesjel blesk, člověk nebyl pohnán před soud, nestihlo jej ani veřejné opovržení.

Všechno ovšem *začalo* za okupace. Českému poválečnému svědomí se vždycky zřejmě ulevilo připomenutím, že to všechno začali *oni*: ve vztahu k Židům a vůbec nepřátelům Říše. Ten, kdo nyní přestupoval základní lidská práva a normy, se necítil „přestupníkem“, ale mstitelem.

V psychice nemalé části národa byla tak najednou prolomena jakási elementární hráz ohleduplnosti, slušnosti a respektu k druhému člověku jako právě jen ke člověku - ať byl toho či onoho smýšlení, ba dokonce ať byl či nebyl obtížen vinou. Průrva v této hrázi se měla v příštích letech rozřešit a splavena jí měla být nejen vystouplá hladina pomstychtivosti za Mnichova za protektorát. S těmito spláškami měli být jako lidé a občané splaveni – popření a zničení ti, na které se postupně už snadněji a jaksí samovolněji rozšiřovala platnost „vylučovacího principu“: političtí („třídní“) nepřátelé, lidé bohatí, faráři a tzv. bigotně věřící, „kulaci“ a pak i mnozí „středňáci“, političtí „úchylkáři“ mezi komunisty, slovenští „nacionalisté“, vojáci ze západní fronty... - tento seznam lidí, se kterými se jako s celými kategoriemi lidí, obtížených „kolektivní vinou“, dříve či později přestalo zacházet jako s plnoprávními občany, by byl bohužel dlouhý.

Odsun Němců byl tak příležitostí, při níž kulminovala jedna fáze sociální patologie národa. A druhá začínala... Vedla k rezolucím, schvalujícím justiční vraždy. Ještě jednou zdůrazňuji, že na tomto místě zatím nejde o komplexní zhodnocení této akce, nejde tu o její odsouzení z *hlediska Němců*. I takové zhodnocení budeme muset my, Češi jednou provést - sine ira et studio. Jde zatím o to, jaký vliv to všechno mělo na nás, na naši zraněnou poválečnou psychiku. Jaké mocné síly tato akce uvolnila...

Doporučuji o těchto otázkách meditovat při dlouhých procházkách leckde ještě vylidněnou, zpustlou krajinou našeho pohraničí, se zarostlými cestami, ruinami stavení, ladem ležícími poli. Jsou totiž argumenty, kterými snad přesvědčíme sami sebe, ale krajinu ne. Zejména ne krajinu, v níž donedávna po staletí žili a pracovali lidé - i když mluvili jinou řečí a nechali se třeba opít Hitlerovou demagogií. Takoví lidé jsou už proto ne-lidé?

Naše vztahy k NSR byly tedy a dosud jsou poznamenány také nechutí pohledět této nepřijemné pravdě do očí. Nechutí a strachem, na jehož udržování mají zájem především ti, kteří v této zemi představovali a představují moc. Protože ta jejich moc a krajina v našem pohraničí nějakými temnými, ale stále ještě průchozími chodbami v podvědomí naší poválečné historie spolu *souvisí*.

Československá zahraniční politika nevyvinula nijakou pozoruhodnější aktivitu ani při nejrůznějších odzbrojovacích jednáních. Tzv. „Rapackého plán“ nakonec nebyl úspěšný. Ale kritérium vnějškové úspěšnosti není přece v těchto souvislostech jediným použitelným kritériem. Tento plán a vůbec polská iniciativa s ním spojená pomohla k vytvoření dojmu, že Polsko usiluje nejen o statut země v bezatomovém pásmu, ale snad i o cosi cennějšího: o statut země bez cizích vojenských základen. A to je důležitý krok k faktické, či dokonce právně garantované neutralitě.

Kromě Bulharska a Československa všechny země východní Evropy dokázaly už v 60. letech do mezinárodního povědomí prosadit představu o jakémisi svém přece jen osobitějším profilu. V šedesátých letech šlo teprve o náběhy k takovému prosazení; stav, který tu nyní konstatují, nebyl pochopitelně tehdy tak výrazný a diferencovaný, jako je dnes: Rumunsko „aktivně-negativní“ politikou vůči Moskvě postupně dosáhlo pozoruhodné míry nezávislosti v mezistátních, ale i mezistranických vztazích. Odvážilo se dokonce ve prospěch své nezávislosti zaangažovat i tabuizovanou Čínu, v daleko menší míře USA a západní Evropu, ale výrazněji zase Jugoslávii. Ideologické normy Moskvy prostě navenek nebralo vážně a spíše nečekaně právě tudy „prorazilo“ do světa. Zájmy své bezpečnosti a relativní samostatnosti jednoznačně nadřadilo zájmům věrouky. Z frekvence rumunských zahraničně-politických kontaktů až po čase bylo zjevné, že tyto vztahy jsou nejen husté, ale - k všeobecnému překvapení také stále výrazněji orientované proti hegemonismu Moskvy. Rumunsko realisticky vsadilo na „dlouhou trpělivost“ a jen nenápadné úkroky stranou. Zůstává otázkou, zda odvážná rumunská zahraniční politika nás nikdy neoslovovala jen proto, že ji prováděl Ceaucescu zcela autokraticky. Jinými slovy: zda ji nebylo lze provádět i za jiných, pro nás přijatelnějších vnitropolitických podmínek. Zdá se nám, že na tuhé domácí poměry v Rumunsku jsme se spíše *vymlouvali*. Jako by jiné poměry podobnou vnější politiku zcela *vylučovaly*. Že by je ztěžovaly, je ovšem zřejmé.

„Aktivně pozitivní“ politika přinesla NDR jen jakousi míru možností volit si mezi tolerovanými alternativami tu nejvýhodnější - pro NDR. Horlivost a konformnost oficiálních postojů máte jen nezasvěcené. Záleží na tom, s jakým "postranním úmyslem" je kdo konformní a horlivý. Naše zahraniční politika byla a je konformní, protože konformitu pokládá za hodnotu samu o sobě. Pro NDR byla vždy - cestou - oklikou vedoucí k uspokojení německých zájmů. A pak, propaganda NDR má vždy za cíl přesvědčit především někoho jiného než vlastní obyvatelstvo, které díky televizi *ví* své.

Poláci postupně prosadili, že Moskva respektuje přítomnost silnějšího „národního prvku“ v jejich domácí i zahraniční politice. Do roku 1968 bylo polské území pro SSSR jedinou branou do NDR, kde má Sovětský svaz důležité, nejdále na západ položené vojenské základny. Polsku se muselo tolerovat více také proto, že nikdy nebylo stoprocentně spolehlivým partnerem. Zátěž vztahů rusko-polských v minulosti nemohla nebýt brána v úvahu, právě tak jako mocný vliv katolické církve. A pak, i kdyby polská moc byla spolehlivě svolná ke všemu, není žádných záruk, že polští dělníci a polští katolíci by byli také svolní. Dokázali to již nejednou.

Maďarsko bylo střízlivé a nenápadné. Vědělo své. Realisticky se smířilo s „národním komunismem“ a v jeho rámci opatrně zkouší hranice tolerovaného. Protože život v Maďarsku je po mnoha stránkách příjemnější a svobodomyšlnější než kdekoli jinde, nehrozí tam žádný vnitřní konflikt, jaký hrozí vlastně stále v Polsku, nebo dnes v Československu, a tak Maďaři s úlevou zjišťují, že tyto hranice nemusí být stále stejně úzké. Mají iniciativní obchodní politiku a ta zase ovlivňuje pomalou, ale důkladnou hospodářskou reformu, která není nikterak halasně ideologicky odůvodňována a inzerována, ba právě naopak.

Jugoslávie není součástí bloku. A Bulharsko můžeme vynechat - s hořkým pocitem úlevy, že o poslední *místo*, o nešedivější barvu na mapě Evropy se s někým alespoň dělíme.

Zcela „šediví“ jsme byli jen pokud jde o míru projevené vůle k výraznější subjektivitě ve sféře vnějších vztahů. Paradoxním protějškem této skutečnosti je zjištění, že vnitřní režim ČSR v

šedesátých letech byl - v rámci bloku - relativně nejliberálnější. Teprve rok 1968 měl potvrdit podezření, že taková liberálnost byla jen provizoriem, protože ji garantovala jen momentální shovívavost Moskvy. Získaly jsme ji za lacinou cenu, a proto mohla být v jiné situaci zásahem z vnějšku - téměř bez odporu - přes noc zrušena.

Události roku 1968 jsou už přede dveřmi. Je tedy čas připomenout, že na podzim 1964, bezprostředně po Chruščovově pádu, byl na první stránce Rudého práva otištěn text dopisu, který vedení KSČ zaslalo novému vedení KSSS do Moskvy. Zcela stručně se v něm konstatuje vážné znepokojení československé komunistické strany nad způsobem, jakým byl Chruščov zbaven své funkce. Byla to neslýchaná troufalost, kterou byla zasažena navíc Achillova pata komunistických režimů, notoricky neschopných najít nějaký pravidly určený mechanismus výměny vedoucích funkcionářů. Byla to však troufalost zcela izolovaná a neznamenalala patrně víc než jen osobní rozčarování Novotného nad ztrátou protektora, v jehož přízni se cítil neotřesitelný. Moskva oficiálně nereagovala, ale je krajně nepravděpodobné, že epizoda upadla v zapomnění.

V letech 1966-67 si SSSR začíná uvědomovat měnící se strategickou situaci ve světě. Je zřejmé, že bipolarita světa není jeho poslední polaritou. Čína všemožně usiluje stát se třetí velmocí a neskrývá se s přáním revidovat hranice se Sovětským svazem, ostatně svým úhlavním, zatím především ideologickým nepřítelem. Sovětský svaz se v těchto letech začíná orientovat na vybudování pevného evropského zápolí pro případ války s Čínou. Jak v rámci Varšavské smlouvy, tak i Rady vzájemné hospodářské pomoci začíná zprvu nenápadně a pozvolna proces integrace, jehož cílem je připoutat státy východní Evropy k SSSR kvalitativně zcela odlišnou a také účinnější formou závislosti, než je lojalita momentální garnitury vedoucích činitelů strany v té zemi. Integrační procesy vedou od té doby k vytváření mnohočetných a složitě vzájemně zprostředkovaných vztahů, které bude čím dále tím obtížnější „vypovědět“ bez těch nejdůležitějších důsledků pro život země. Především hospodářské vztahy mají být postupně „prointegrovány“ tak, aby zaručily primárně nikoli vyšší efektivitu, ale vyšší míru vzájemné závislosti - nejen na SSSR. Takto propojený celek a především jeho řídicí centrum může pak konec konců s lehčím srdcem tolerovat, když se jedna jeho část - jeden stát třeba - oddá na čas nějaké ideologické úchylce, koketování s liberalismem v kultuře nebo dokonce projeví pošetile platonické ambice pro samostatnější zahraniční politiku...

Před rokem 1968 tyto nenápadně započaté procesy byly sotva patrné, a proto nejspíše ani nebyly obecně reflektovány jako nová dlouhodobá strategie SSSR ve východní Evropě. V každém případě právě tato léta byla *nejméně* příznivá jakýmkoliv pokusům o vyvázání se z ideologické a mocenské kurately Sovětského svazu. Není vyloučeno, že dnes by přinejmenším některé myšlenky československých reformních komunistů nevyvolávaly v Moskvě takové zneklidnění jako svého času. Neboť proces integrace značně pokročil a právě Československo na něj nesporně doplatilo nejvíc; vždyť je dnes patrně jediným prvkem systému, který se nechává integrovat dobrovolně, zcela bez odporu a patrně ještě i se vstřícnou aktivitou. Svázanost s faktickým zdrojem moci a ekonomického fungování v Moskvě je pro současné vládcy v Československu velmi realistickou vyhlídkou na udržení moci i v situaci méně vnitřně stabilní, než je třeba situace dnešní.

Tendenci k nové integraci přehlédli ovšem i reformní komunisté v Praze, a mimo jiné i proto nedokázali správně porozumět obavám Moskvy. Tím méně mohli dokázat na tuto tendenci aktivně

odpovídat. Přehlédl i to, že tendence sama je reakcí na fenomén Číny a vůbec na první příznaky rozpadu dvoumocenského uspořádání světa. Této důležité okolnosti proto nevyužili; ani jim nepřišla na mysl.

Situace na konci roku 1967 ostatně ani v žádném jiném ohledu nebyla příznivá radikálnějšími reformními plány. I když je třeba zdůraznit, že v roce 1968 vlastně nikdo nepostupoval podle nějakých šířeji založených plánů, a především že rok 1968 nebyl nikdy zvolen jako rok, kdy bude s reformami započato, je užitečné ohledat tehdejší situaci v zemích, které jsou součástí sovětského bloku. Jejich postoje vůči reformním pokusům v Československu byly - jak se dodatečně ukázalo - vysoce relevantní. Reakce Moskvy byly jimi nejen limitovány (srpnový zákrok musel být právě zákrokem „pěti“), ale patrně dokonce ovlivněny v neprospěch Československa.

Polsko se v roce 1967 nachází na počátku vleklé krize, která na jaře 1968 propukne s plnou otevřeností, aby byly její projevy potlačeny a aby s konečnou platností mohla být mocensky vyřešena až za tři roky. Polsko musí proto se znepokojením sledovat jakýkoli pohyb v bloku, který může další projevy krize vyvolat či zostřit. Pohyb v Československu byl přesně takovým pohybem.

NDR prožívá tou dobou období relativního vnitropolitického klidu a stability. Vedení strany bylo navíc spokojeno se slibným ekonomickým vývojem i s tím, jak se dařilo krůček po krůčku přece jen získávat relativní samostatnost „aktivně-pozitivní“ politikou, pro kterou byla vnějšková konformita k Moskvě základním imperativem. NDR bylo tedy v jistém smyslu v opačné situaci než Polsko; oběma zemím bylo však společné to, že nemohly hledět se sympatiemi na překotný vývoj v sousedním Československu.

Rumunsko se raději vůbec nechce angažovat ve vnitroblokových sporech, protože by to vždy jen zvyšovalo neustále přítomné riziko, že jeho odvážný pokus vyvázat se ze závislosti ve sféře zahraniční politiky bude jednoho dne Moskvou shledán z nějakých závažných důvodů za nadále neúnosný. S podporou Rumunska bylo možno počítat - až když nebyla pro Československo nic platná.

Taktice tiché, postupné ekonomické reformy v Maďarsku musel rozruch kolem Československa, které provokovalo s odkrytými kartami, ba s nápadnými inzerty na své ideologické kacírství přijít také nevhod. Vývoj v Československu byl s největší pravděpodobností odpovědnými maďarskými komunisty (tj. odpovědnými vůči maďarským zájmům) interpretován jako riskantní i pro Maďarsko. Zcela odlišný přístup k řešení některých obdobných problémů v obou zemích vyvolával na maďarské straně proto spíše rozpačitou nevoli než sympatie. Jen zdánlivě spočíval rozdíl v tom, že v jedné zemi se postupovalo pomaleji a v druhé velmi rychle, či v tom, že v jedné se revizionistické ideologické postoje manifestovaly a v druhé nikoli. *Podstatný* rozdíl byl v motivaci, ve způsobu, jakým byli odpovědní maďarští komunisté vůči Maďarsku a na druhé straně českoslovenští komunisté vůči - socialismu.

Situace z roku 1956 se na první pohled obrátila: k revoltě se schylovalo v Československu a klid si chránili ostatní. Už „druhý pohled“, analytičtější a historičtější, rozpoznal by však patrně více prvků kontinuity než diskontinuity ve vývoji od roku 1956: československý pokus o změnu systému v roce 1968 nepřišel „příliš brzy“, ale z hlediska našich partnerů v sovětském bloku - příliš pozdě. A toto hledisko bylo jedno z klíčových. Na pořadu dne nebyl totiž v sovětském bloku inspirující „demokratický socialismus“, ale prosperující „národní komunismus“; avšak to bylo

zřejmě něco, co se našim reformním komunistům zdálo příliš oportunní.

Byla tu ovšem i další, alespoň teoretická možnost: uskutečňovat zásadní reformu systému pokud možno *současně* (nebo dokonce najednou) v celé, nebo rozhodující části východní Evropy. Nic nenasvědčovalo, že českoslovenští reformní vůdcové jsou si tohoto imperativu vědomi, nic také nenasvědčovalo tomu, že mají sebemenší důvěru vůdců ostatních zemí bloku. Na tom jen málo mění, že jsme měli masové sympatie všude tam, kam se dostaly nezkráslené informace. Odpovědní lidé v zemích východní Evropy však cítili, že v Československu se začíná s fatálním zpožděním řešit *jiný* problém. Společný postup zemí střední a jihovýchodní Evropy (dnes zemí sovětského bloku) je patrně představa z říše iluzí, ačkoli je zřejmé, že reformní hnutí v národních hranicích jsou s největší pravděpodobností odsouzena k nezdaru; potvrdil to rok 1956 i 1968 (v jiných historických souvislostech se to prokázalo i dříve). Lze se však této skutečnosti opravdu upřímně podívat? Což snad západní „zbytek“ Evropy dokázal v tomto ohledu více? Ať už šlo kdysi o obranu proti Hitlerovi, či dnes v posledních desetiletích proti nebezpečí postupné „finlandizace“ Evropy? Nebo nedávno proti vydírání naftových šejků? Jistou míru solidarity jsou s to dnes prokázat spíše už jen Afričané či země Latinské Ameriky - nikoli však Evropané. Evropa je už nejspíše pojem jen z oblasti geografie...

Byla tu ještě třetí možnost: ani národní komunismus, ani společný postup, ale *důsledný* postup československý. A tedy rozhodnost neustupovat ani pod nátlakem, nenechat se vydírat a dát jasně najevo - jako to v srpnu 1968 udělali Rumuni a Jugoslávci - že se budeme bránit. Pak by bylo všechno jiné a výhrady našich sympatizujících, ale nechápajících sousedů by se ve světle naší odvahy ukázaly jako malicherné.

Problémy velké světové politiky v roce 1968 vstoupily jen zcela okrajově do zorného pole vzrušené veřejnosti - což neznamená, že se například nezačaly objevovat poměrně kvalitní komentáře ke všem významnějším událostem ve světě, zejména třeba v rozhlase.

Arabsko-izraelský problém se však stal předmětem kontraverze už v létě 1967, a to na fóru téměř veřejném, v každém případě však nikoli oficiálním. Po tzv. „šestidenní válce“, která znamenala spektakulární vojenský úspěch Izraele, přerušilo Československo s Izraelem diplomatické styky - v těsném závěsu za Moskvou a ostatními (s výjimkou Rumunů). A právě z tribuny IV. sjezdu spisovatelů byl proti tomuto postupu československých vládních míst vznesen protest. (Byla to záležitost jen jednotlivců - žádná rezoluce nebo dopis vládě.) Zajisté také proti tomu, že tímto krokem byla opět potvrzena naprostá odvozenost našeho zahraničně politického úřadování od sovětské velmocenské zahraniční politiky. Ale tato odvozenost nebyla v létě 1967 demonstrována ani poprvé. ani nejmarkantněji.

Šlo ještě o něco jiného a domnívám se, že právě velmi symptomatického. Tu je ovšem třeba konstatovat, že otázka našich vztahů k Izraeli zůstala kontroverzní otázkou i v roce 1968 a že rozdíl v situaci před a po vyvrcholení krize ve vedení KSČ byl jen v tom, že o čem před lednem 1968 mohlo promluvit z tribuny sjezdu spisovatelů několik odvážných kritiků režimu, o tom se po lednu psalo bez jakýchkoliv omezení; objevila se celá řada kritických úvah, komentářů o konfliktu samotném a naší oficiální reakci na něj i o Izraeli vůbec. Spor mezi kritickou veřejností a mocí se přenesl i do ulic, především díky pražským studentům, kteří zorganizovali podpisovou kampaň za znovunavázání styků. - Jiná tak pozorně sledovaná otázka „velké politiky“ se neobjevila, resp.

nestala se předmětem sporu. Je tedy užitečné připomenout, že oficiální postoj Novotného i Dubčekova vedení k našim diplomatickým stykům s Izraelem byl zcela identický - s tím rozdílem, že za Dubčeka mohlo do Izraele odjet několik československých novinářů.

Z toho všeho nevyplývá jen zjištění, že naše politika vůči Izraeli a Arabům nebyla za Dubčeka náhle samostatná nebo aspoň samostatnější. Žádný rozhodný zájem o takovou samostatnost nikdo z politiků neprojevil, nebylo ani dost času jej proboujet a pak, před naší zahraniční politikou vyvstávaly stále naléhavější jiné úkoly.

Závažnější je však zjištění, že i v krizové situaci se do centra pozornosti kritické veřejnosti, která přijímá jistou politickou odpovědnost, dostávají otázky, které lze pokud možno jednoznačně uchopit právě jen *morálními* kategoriemi. Otázka, zda měl malý David právo střelit první velkého Goliáše do čela, je přesně tím typem otázky, na který je český smysl pro politiku vyladěn. Konflikt slabšího s mnohem silnějším posloužil nepochybně i jako *projekční plátno českých komplexů*: jakoby za nás malé, kteří jsme se neodvážili postavit se Goliášovi v roce 1938 (a kteří máme zase co dělat s jiným Goliášem...) učinil tak ještě menší Izrael. A právě tehle statečný Izrael se naše vláda rozhodla diplomaticky ignorovat, když předtím dlouhá léta vyzbrojovala Araby naší vojenskou technikou. Výjimečně komplikované pozadí problému arabskoizraelských vztahů nejspíše nikdo příliš pozorně nestudoval: problém, který se na první „český“ pohled jevil jako problém zřetelně morální, by se tuze zašmodrchal a přestal by také být atraktivním projekčním plátnem.

Solidaritou s Izraelem jsme se opět přihlásili k tradiční české fundaci politického hodnocení problémů. Potvrdila náš sklon k chronickému zjednodušování, které vidí jen některé problémy a jiné odmítá vůbec vzít na vědomí a i ty problémy, které otevírá, řeší sice radikálně, ale spíše jen teoreticky než prakticky, to znamená politicky.

Pro tuto solidaritu je charakteristický ještě jeden motiv a tím je náš zjitřený smysl pro antisemitismus. Ten sice není součástí oficiální politické doktríny, ale nejednou se prokázalo, že už těsně pod jejím zjevným povrchem jsou ložiska hnisu tohoto univerzálního rasismu, ložiska, která začínají otravovat společenský organismus vždycky v okamžicích krize moci, o tuto doktrínu se opírající. Procesy v padesátých letech oficiální antisemitismus výrazně poznamenal, aniž bylo ovšem cokoli řečeno přímo. Hlavní proces s „protistátním spikleneckým centrem“ byl původně koncipován a konstruován úplně bez toho, že by žaloba „jugoslávskou agenturu“ a „titoismus“ zmiňovala; až na poslední chvíli autoři toho krutého divadla scénář přece jen o jugoslávský prvek doplnili. I tak však proces vedli *především* proti «sionismu», proti zrádcům „židovského původu“, jak nakonec výslovně zněl rozsudek. To byla československá specialita. - Solidarita s Izraelem byla tedy i výrazem odporu vůči této zvláštní sortě stydlivého antisemitismu moci.

Příznačné bylo, že kritikové moci otázku vztahů k Izraeli nastolili právě na kulturním fóru, mezi spisovateli. Na jiném místě jsem už uvažoval o odívání politiky do kulturní formy a o tom, jak se tím problémy stávají vlastně komplikovanější, než byly předtím. Spisovatelé otevřeli provokující problém, distancovali se od oficiálního postoje, osvědčili svůj zjitřený smysl pro spravedlnost, promluvili jako svědomí národa... Československá vláda však ani na vzedmuté vlně demokratizace diplomatické styky s Izraelem neobnovila. Postoj typický pro kulturní orientaci a postoj strážce veřejné morálky si neomylně vybírají spektakulární problémy, které budou politicky řešeny až *naposled*, mohou-li být řešeny a rozřešeny vůbec. Na tomto zjištění nic nemění naše

přesvědčení, že spisovatelé jednali tehdy vedeni čestnými a spravedlivými motivy. Nic víc tu nechci říci, než že talent pro politické uchopení problémů, které by bývaly byly řešitelnější, česká politika při pohledu za humna neosvědčila. Jistě, cítila v zádech hrozbu, ale i tak víceméně všichni jsme v krátkém a ostrém záblesku svobody zahlédli příliš *malý zlomek* problémů, které hýbou světem. Je poučné vědět jakých a je užitečné snažit se pochopit proč.

Na scéně dramatu je ovšem i druhý hlavní protagonista - velký a mocný Sovětský svaz. Do vlastního děje vstoupí na samém konci roku 1967 způsobem, který intenzitu budoucího konfliktu nejen nenaznačí, ale dokonce dá ke konfliktu bezděčný sice, ale v každém případě blahovolný podnět.

Dovolím si tu jedno „kdyby“.

Kdyby na počátku ledna 1968 nedošlo k mocenské krizi ve vedení KSČ, kdyby Novotný nepřestal být prvním tajemníkem strany, k událostem, které ve skutečnosti následovaly by bylo nedošlo. Došlo by k nim možná *později*, patrně *v jiné podobě*. Krize společnosti by se prohlubovala, ale relativně dlouhou dobu by se nemusela projevit jako krize otevřená. Kdyby byl býval Brežněv...

Na počátku prosince 1967, v situaci krajního ohrožení svého mocenského postavení po říjnovém plénu ÚV KSČ, pozval totiž Novotný do Prahy Brežněva s jediným záměrem: aby jej „podržel“. Aby dal ostatním stále hlasitěji reptajícím kritikům najevo, že sověští komunisté stojí právě za ním, neboť on představuje kontinuitu a tedy jistotu. Brežněv se podle všeho zachoval neočekávaně blazeovaně a neprojevil žádný určitější postoj. Jako by přijel jen ze slušnosti, aby připomněl, že tu vskutku je od toho, aby rozhodoval všechno, co je důležité... Spor o Novotného jako prvního muže ve straně a státě zřejmě však nepokládal za důležitý. Nepochybně musel mít tenkrát obzvláště nepřesné zprávy o tom, co se v Československu skutečně děje - takové nepřesné zprávy měli ostatně v Moskvě i potom. Ale lehkomyšlnost, s jakou hodil Novotného přes palubu („Éto vaše dělo...“) je stejně zárážející. Neoživil v něm tehdy pocit zadostiučinění a škodolibosti? Vždyť když on, Brežněv, nastupoval do nejvyšší funkce, poslal mu Novotný otevřenou poštou neslýchaný dopis, v němž vyslovil hluboké znepokojení... Teď, když byl znepokojen Novotný, zůstal Brežněv na oplátku klidný...

Dubček už tehdy byl jedním z kandidátů na Novotného místo, ačkoli o kandidátech se ještě otevřeně nemluvilo. Na zpáteční cestě do Moskvy se Brežněv zastavil ještě v Bratislavě a sešel se s Dubčekem. Nepochybně v něm první muž Slovenska nevzbudil žádnou nedůvěru. Nebo dokonce tuhle návštěvu pochopili v Praze jako gesto ve prospěch Dubčeka? To všechno jsou jen dohady. - Co tento nelogický zmatek naznačuje, je však daleko závažnější než všechny senzaci zavánějící spekulace: závažné je, že osoby *nehraly* v tomto dramatu už od samého počátku klíčovou roli. Brežněv měl svým způsobem pravdu, když nic nenamítal proti odchodu Novotného a nástupu Dubčeka. Protože nerozpoznal právě hloubku československé krize, nemohl ani rozpoznat, že tentokrát dojde k něčemu kvalitativně jinému, než k čemu zpravidla po takových změnách jindy a jinde docházelo. Nebyla tentokrát důležitá záměna právě Dubčeka právě za Novotného. Důležitá byla záměna *sama* - neuralgický bod křehké stability nedemokratických režimů všude na světě: výměna ve vedení. Protože jemnější mechanismus pro hladký průběh takové výměny tu neexistuje,

dojde při ní zpravidla k nahromadění napětí, ambicí, nadějí a zklamání - a tady je vždycky hrozba, že stabilita se změní v nestabilitu. V Československu byla tato hrozba evidentní. Brežněv nic z toho tentokrát nepochopil.

Sovětský svaz měl tehdy svých starostí dost - ostatně nikdy jich nemá málo. Pokračoval pomalý, nepříliš nápadný proces jakési nové stalinizace, který započal právě po pádu Chruščova. Tento stalinismus sice vylučuje ze sebe některé zjevné stalinské praktiky; na které byla soustředěna pozornost jako na nejkřiklavější, podstatu systému však zachovává a vylepšuje jen techniku jeho fungování. Nemusí to být příliš patrné - základní rysy tohoto systému se vždy odhalí až v okamžicích ohrožení, krize či tenkrát, když je systém sám příliš opovážlivě napaden vnitřní kritikou. - Hrozba Číny, v roce 1968 a 1969 již zcela aktuální, také upoutávala pozornost opačným směrem. Také vzrůstající aktivita domácích disidentů... I tak je Brežněvovo chování v Praze v prosinci 1967 těžko vysvětlitelné. V jistém smyslu to on zvedl závoru a odstartoval závod s časem obrodný proces v Československu.

Rozpačitý vstup nového vedení do roku 1968 charakterizují podrobněji na jiných místech tohoto textu. V prvních projevech či článcích „mužů ledna“ se objevují jen ty nejjobecnější myšlenky o československé zahraničně politické orientaci. Nikde se tam nezpochybňují nezištné přátelské vztahy k SSSR a k ostatním socialistickým zemím, socialistický internacionalismus jako vedoucí princip československé zahraniční politiky, vztahy ke svazku Varšavské smlouvy a k Radě vzájemné hospodářské pomoci. Objevují se však také formulace jako: „československé zájmy v Evropě, v jejímž středu je naše země položena“, „právo na vlastní zahraniční politiku“, „demokratizace zahraniční politiky“... „návrat do Evropy“, „vlastní tvář naší zahraniční politiky“... Použili je už v únoru a březnu někteří vedoucí politikové, ale také komentátoři v masových médiích. Ti i oni vyjadřovali vágní pocit potřeby jakési změny, žádný však nenaznačil ani přímo, ani zprostředkovaně o jaké změny by mělo jít. Důraz na větší míru samostatnosti, na „vlastní tvář“ jen nepřímou odrazil masově sdílené pocity nelibosti nad naší satelitní existencí. Nikdo neřekl nic o tom, jak ji změnit. Lze tu jistě rozpoznat touhu po větší míře svobody, po takové však, která je zatím jen svobodou *negativní*, svobodou „od něčeho“ a nemá v sobě ještě vypěstovaný smysl pro odpovědnost, závazek, starost, neboť se neptá, „k čemu“ bude ta nová svoboda. Nejspíš tenkrát nikdo neměl promyšlenější koncepci. Tím spíše ale překvapuje, že jsme přesto tak hlasitě a na naše poměry *nápadně inzerovali* vážné úmysly chovat se na mezinárodní scéně samostatněji ještě dříve, než jsme vůbec věděli, v čem ta samostatnost bude spočívat, a především, zda, jak a čím si ji dokážeme udržet na jistit. Vyvolávali jsme hlasitě: pozor, budeme zlobit! Ještě nevíme, co rozbijeme, ale něco určitě! Všichni dávejte pozor... Protože vedení strany rozhodně nechtělo nikoho ze „spojenců“ podtrhnout, nepokládalo zřejmě za závadné vyjít se svými počestnými úmysly na ulici.

Na poradní schůzce představitelů komunistických stran pro přípravu světové komunistické konference v Budapešti v únoru 1968 zastával náš zástupce Koucký (jinak konzervativec, žádný liberál ale osoby přece nejsou a nebudou rozhodující...) stanovisko z naší strany do té doby nikdy neformulované. Dal najevo vůli KSČ distancovat se od protijugoslávských aspektů deklarací podobných světových konferencí v letech 1957 a 1960. Byla v tom nepochybně zjevná snaha

podpořit myšlenku relativní samostatnosti jednotlivých komunistických stran a napříště vyloučit možnost jejich kolektivní kritiky event. exkomunikace z komunistického hnutí.

To byl už přece jen slibnější počátek čehosi závažného. Ale hned vzápětí měl být zpochybněn, vlastně popřen. Snad nezávislost jiných komunistických stran se vedení KSČ odhodlalo chránit, nikoliv však nezávislost vlastní. Bezprostředně po rezignaci Novotného z funkce prezidenta republiky (a to už byla reakce na tlak veřejného mínění svolali „spojenci“ ve spěchu „konzultativní schůzku“ vůdců komunistických stran do Drážďan. Nikdo nemohl přehlédnout, že rumunští vůdcové chyběli. Buď pozváni vůbec nebyli, nebo účast na takovém podniku odmítli. Rumunská neúčast musela být pro „muže ledna“, kteří tou dobou již cosi věděli o nezbytnosti reformy, zcela srozumitelným signálem - varováním, že půjde právě o *vměšování* do záležitostí KSČ a takto do československých záležitostí. Že jsou povoláni na koberec, zpovídat se před *koncil*.

Okamžik této konfrontace nevolili oni a potud byli v nevýhodě. Právě proto měli pozvání odmítnout. Najít vhodnou formu a formálně odmítnout. (V červnu roku 1948 odmítli jugoslávští komunisté dostavit se před předem aranžovaný soud Informbyra.) Vždyť „konzultativní schůzky“ nebyly tehdy běžnou praxí, a proto by odmítnutí nebylo patrně mohlo vzbudit takové rozčilení, jako vzbudilo odmítnutí dostavit se před zavedený již koncil do Varšavy v polovině června. Koncem března ještě ani nebyly veřejně vysloveny „obavy“ o vývoj v Československu: sovětský tisk o dění v Československu referoval sice velmi neúplně, ale zatím zdrženlivě a Dubček byl oficiálně mimo jakékoliv sovětské podezření; i proto bylo ve skutečnosti snadnější odmítnout pozvání do Drážďan než do Varšavy. Tím, že do Drážďan jeli a bláhově se domnívali, že tak osvědčili čisté svědomí, dobrou vůli a ochotu k diskuzi, v níž se všechno vysvětlí, pomohli ve skutečnosti konflikt učinit veřejným, a tím jej rozdmýchat. Napříště se už také vždycky mohlo tvrdit (a tvrdilo se to nepochybně právem), že Dubček a jeho druhové nedodrží sliby, které dali. Ale proč vůbec poprvé nějaké sliby?

Proč vůbec jeli tam, kde se po nich chtěly sliby? Proč uznali pro sebe platnost koncilu?

V přístupu k drážďanské „konzultaci“ uchýlilo se poprvé vedení KSČ k některým neblahým postojům, které pak byly, už jako stereotypy, používány až do hořkého konce: připustilo se, že se vedení strany zúčastnilo jednání o problémech, které spadaly do její vnitřní kompetence - ale to bylo do té doby zcela normální. Vedení KSČ však také připustilo, že tato jednání mohou mít právě podobu koncilu, tj. „pět proti jednomu“, čímž byl položen základ poměru sil v noci z 20. na 21. srpna. Pozdější projevy vůle preferovat bilaterální kontakty už nebyly nic platné. „Pětka“ byla sestavena na jednání, na kterém byla přítomna i strana československá, která ji tak fakticky uznala. Později už byla „pětka“ Moskvou jen usměrňována - tváří v tvář skutečnosti, že KSČ neplní sliby, které jí dala. Srpnová invaze byla toliko posledním dějstvím společného jednání, které započalo v Drážďanech.

Vedení KSČ po návratu z Drážďan bagatelizovalo míru znepokojení a kritiky se strany „pětky“ a popřelo možnost jakéhokoli přímého či nepřímého nátlaku. Patrně ve snaze zabránit mocnějšímu rozdmýchání protisovětských postojů ve veřejnosti líčilo „spojence“ a jejich starosti ve světle mnohem přijatelnějším, než odpovídalo pravdě, a tak rozptylovalo obavy, které bylo třeba spíše jitřit.

Některé věci vskutku nejdou dohromady: tajná jednání o osudu země a otevřená

vnitropolitická diskuze (a čím otevřenější diskuze, tím utajovanější jednání!) v situaci, kdy se tajná jednání stávají středem pozornosti diskuse, jakož i diskuse středem pozornosti tajných jednání - a armády se přitom šikují podél hranic.

Pokud jde o úmyslné či bezděčné zkreslování a zatajování průběhu a výsledků jednání před veřejností, ale i před plénum OV KSČ, pak je třeba říci, že Alexandr Dubček měl zřejmě pocit, že mu nic jiného nezbyvá. Byl snad ve skutečnosti svou povahou diplomatem se sklonem k zákulisní hře? Či dokonce spiklencem? Zdaleka ne. Zvolil oddalovací taktiku a zákulisní hru nejspíše proto, že od samého počátku neviděl a ani nemohl vidět východisko ze situace, v níž chtěl být prostředníkem, ale byl spíš nárazníkovým kamenem mezi vůči československé veřejnosti a vůči moskevského politbyra. Mohl jím být v menší míře, kdyby určitá jednání odmítal, ale především kdyby v něm nebyl konflikt loyality vůči Moskvě a vůči požadavkům veřejnosti tak živý a - tak citově prožívaný. Nemluvil pravdu, když moskevským soudruhům referoval o situaci v Československu a nemluvil pravdu, když domácí veřejnosti referoval o Moskvě. A tlaky přitom rostly z obou stran. Nedokázal se zříci loyality k Moskvě, protože byl věřícím komunistou. Nechtěl se zříci loyality ke své zemi, protože byl vlastenec.

Kunktátorskou taktikou, která nemohla vést nikam jinam než k otevřené konfrontaci, „řešil“ tak nejen objektivní napětí, ale i svůj vnitřní spor. Zvyšoval sázky ve hře a půjčoval si na obou stranách, ačkoli jen zázrak - nebo odvaha k odporu - mohly způsobit, že by mohl půjčené vrátit Dubček „řešil“ konflikt vlastně úhybným manévrem: subjektivním rozhodnutím zachránit aspoň - socialismus. Nemohl-li říkat pravdu rozčilené Moskvě ani rozčilené veřejnosti doma, musel-li vlastně stále obě strany klamat, pak k tomu čerpal sílu patrně z pocitu, že má tragické poslání: bude muset klamat, protože pravda, vyřčená ať již v Praze či Moskvě, by poškodila v každém případě socialismus, takový, kterému on věřil. Součástí jeho víry byla totiž iluze o tom, že SSSR a socialismus patří k sobě. Nechtěl už sice následovat sovětský vzor, ale nechtěl ani, aby se potvrdilo to, co vždycky říkali „nepřátelé“: že Sovětský svaz je imperialistická velmoc, která nebude váhat použít tanky proti bezbranným lidem. Nechtěl, aby se stalo to docela nejhorší. A právě proto se to muselo stát: že chtěl zabránit nejhoršímu, dokazovalo, že o nejhorším vlastně už *věděl*. Jenom si to vědění příliš nepřipouštěl a stále je cenzuroval. Pro Moskvu Dubček a mnoho dalších z jeho garnitury reformních komunistů byli vlastně už tehdy *nepřijatelní*. Věděli cosi o nebezpečí a potud byli, zdálo by se, bez iluzí. Doufali však, že se jim podaří sovětský socialismus v roce 1968 v Československu zlidštit a že zároveň dokáží tomu nejhoršímu, tj. vojenskému zákroku zabránit a potud si *základní* iluzi *ponechali*.

Pravdě pohlédl do očí jen ten, kdo pochopil, že budovu demokratického socialismu je možné pokoušet se stavět jen *bez požehnání* dnešního Sovětského svazu. Dubček a ostatní vyjednávači to nebyli.

Co tu bylo řečeno v souvislosti s drážďanskou schůzkou o Dubčekovi, neplatí pochopitelně jen o něm. Dubček toliko v čisté podobě zosobňoval taktiku, kterou vedení strany volilo při jednání s „pětkou“. Byla to taktika bezperspektivní - s jednou výhradou ovšem: kdyby to byla *hra o čas*... Kdyby mezitím Dubčekovi straničtí a Hájkovi diplomatičtí vyjednávači intenzivně hledali spojence, organizovali podporu a solidaritu všude tam, kde bylo jen trochu naděje na úspěch. A takových nadějí nebylo vskutku toho roku ve světě sice mnoho, ale nějaké přece jen byly. Byla tu

Jugoslávie, Rumunsko, některé komunistické strany v západní Evropě, byla tu Čína, která by zaujala nepochybně příznivější nám postoj, kdyby byla oslovena. Bylo veřejné mínění liberálního světa... Kdyby se hrála hra o čas a kdyby byla vůle postavit se do cesty třeba i síle pak, jedině pak, by všechno to kunktátorství mohlo mít smysl.

Zahraniční politika však mezitím nepokročila ani o kus cesty dál za vágní prohlášení z února a března. V „Akčním programu“ z dubna 1968 (který vznikl ještě v situaci, přímo neovlivněné vnějšími tlaky) původně vůbec kapitola o zahraničně-politických vztazích být neměla. Byla sepsána a doplněna do textu doslova v hodině dvanácté. Nevím proč taková váhání. Nechtěli snad autoři programu zbytečně dráždit? Pak mohly být s pasáží nazvanou „Mezinárodní postavení a zahraniční politika ČSSR“ nepochybně spokojeni. Ještě před tím, než si všimnu textu samého, rád bych zdůraznil, *kam* je pasus o zahraniční politice v textu programu zamontován. Není přece možné, že je úplně na posledním místě proto, že byl sepsán časově poslední, to by byl nepravděpodobný lapsus. Poslední nicméně je. Je čtvrtou, *poslední* „kapitolou“ v *posledním*, třetím oddíle programu, nazvaném „Rozvoj vědy, vzdělání a kultury“. Předcházející oddíly nesou označení: „Roste význam vědy ve společnosti“, „Kvalita vzdělání - cíl našeho školství“ a „Humanistické poslání kultury“. A *pak* přijde programový text o zahraniční politice! Kdybych z toho chtěl vyvozovat nějaké obecné závěry, musel bych říci, že problematika mezinárodní politiky se do programu prostě nevešla a že jako přebytečná byla zařazena nakonec. Že tam byla zařazena do oddílu tzv. „nastavbových jevů“, jako je školství, věda a kultura... Zdá se bohužel, že místo zahraniční politiky v dosavadních našich dějinách dává sestavovatelům programu za pravdu: tam a ne jinam tahle podivná činnost mužů ve smokingu patří: na konec, až za kulturu...

Text příslušného pasu programu dnes ničím neupoutá. Neupoutal však ani tehdy. Opět neurčitými slovy vyjadřuje nutnost vystupovat na mezinárodním fóru aktivně, s vlastní iniciativou. Nicméně KSČ se přihlašovala k odpovědnosti za socialistický vývoj „... před tváří mezinárodního komunistického hnutí“. Pokud jde o vztahy k SSSR a spojencům, formulovali autoři text tak, že by sám o sobě nemohl vzbudit ani nejmenší námitky přísných soudruhů v Moskvě. Snad - snad tam, kde se hovoří o tom, že zahraniční politika by měla vyjadřovat „jak národní, tak internacionální zájmy socialistického Československa“?

Koneckonců nezávazný text programu alespoň nemohl vedení KSČ svazovat ruce...

Jak se vyvíjely naše skutečné vztahy se světem? Úhrnem řečeno, do března (Drážďany) nebo nejpozději do května (Varšava) nebylo lze vlastně vůbec postřehnout projevy jakékoli zájmu na výhodném

zapojení naší politiky do zahraničních souvislostí. Ti, kdo by o tom mohli rozhodnout, ani netušili, co všechno se během příštích měsíců stane, protože široké hnutí za demokratizaci a demokracii nevycházelo z nich a oni delší dobu ani nechtěli nebo nemohli porozumět. Na jaře se ovšem všechno náhle změnilo, zájem na výhodnějším mezinárodním postavení byl přece jen zřetelnější - ale bylo patrně už pozdě, soudě alespoň podle toho, že žádné pozitivní výsledky na mezinárodním poli naše zahraniční politika nezaznamenala. Bez vnějšího tlaku by se nejspíše ještě nějakou dobu nedělalo vůbec nic: hledání vlastních zájmů vyvolal až hrozivý cizí zájem o československo.

To už totiž byly bilaterální vztahy se socialistickými zeměmi na nejvyšší úrovni limitovány a deformovány existencí koncilu „pěti“. Zasvěcení lidé si v Praze šuškali, že Maďaři „jsou s námi“ (říkalo se to i o Kádárovi), snad to byla i jaksi platonicky pravda, ale neměla bohužel žádný vliv na

naše postavení. Dubček se s Kádárem několikrát sešel mezi čtyřma očima, a tak je těžko soudit, o čem si spolu povídali. Bylo by to jistě zajímavé, protože Kádár měl už tu hlavní zkušenost za sebou - a Dubček jí s bláhovou nadějí na zázrak neodvratně kráčel vstříc.

S Polskem byly vztahy od počátku napjaté - díky březnovým nepokojům polských studentů. Když se ozvalo heslo „Cala Polska czeka na swojego Dubczeka“, muselo být každému jasné, že v Gomulkovi budeme mít patrně úhlavního nepřítele. On to pak vskutku byl, kdo prý trval na nejpřísnějším postupu vůči Československu jako ohnisku nákazy.

Na jaře a ani v létě 1968 nebylo proto možné zaznamenat jakoukoli čilejší diplomatickou aktivitu ve vlastním slova smyslu. Ministr zahraničních věcí Jiří Hájek opravdu neprovokoval: nenavštívil za celou dobu „pražského jara“ jediný západní stát; pouze v Bratislavě se sešel se svým rakouským partnerem. Jugoslávskému novináři připomněl Mnichov a v této souvislosti dodal: „Nepůjdeme se Západem“.

Naše oficiální hodnocení postojů čínských komunistů se nezměnilo. Nikdo už sice neopakoval, co se tvrdilo o Číně v minulosti, ale ani neřekl či nenaznačil, že Československo by eventuálně nemuselo mít na vztahy k Číně stejný názor, jako má SSSR. Představa, že by se Československo mohlo sblížit nebo dokonce se opřít o někoho, kdo *nemá* přátelské vztahy k SSSR, nebo dokonce kdo této velmoci *oponuje*, nejspíše zdrcující většině odpovědných politiků ani nepřišla na mysl. Na druhé straně čínská politika byla až do 21. srpna 1968 zcela zaslepená. Nerozpoznala budoucí dramatický vývoj a monotónně odříkávala ideologická zaklínadla o revizionismu „pražského jara“ a o toliko relativních rozdílech mezi Moskvou a Prahou. Nesmělé pokusy tajně vejít s Čínou do kontaktu (velmi diskrétně podnikané přes Rumuny) nevedly proto nikam. Roztržka mezi SSSR a Čínou nám pro tuto danou chvíli rozhodně neprospěla:

Čína se za Dubčeka nepostavila, jako se svého času postavila za Gomulku a za Maďary.

Manévry na našem území pak prověřily nedostatečnost vůle vedení KSČ ke skutečné nezávislosti. Způsob, jakým byly oznámeny, tj. postupně se stále měnící zprávy o jejich rozsahu a trvání nejen potvrzovaly, že Moskva klame Prahu a pražské vedení zase československou veřejnost, ale především sugerovaly varovný dojem, že během jara a na počátku léta muselo dojít k nějakým *vážným* rozhodnutím, které se v každém případě týkaly *dvou* věcí: Československa a armád Varšavského paktu. Jaká jen rozhodnutí to asi mohla být? Politici však veřejnost neustále uklidňovali, že všechno je v pořádku, že vojska si zacvičí a odjedou: když neodcházela, tvrdili, že už zítra odjedou... Odešla, až když si všechno připravila pro hladký průběh noční operace z 20. na 21. srpna.

Izolovaný pokus o demokratizaci politického systému mohl uspět jen tehdy, kdyby byl nenápadně pozvolný *nebo* dostatečně, nápadně rozhodný. Počátkem jara byl čas sdělit Moskvě" že si letos žádné manévry nepřejeme. Cizí armády mohou - jak se ukázalo - vtrhnout do země, když se prohlásí, že byly pozvány a že jdou zabránit občanské válce. Je však přece jen o poznání obtížněji představitelné, aby vojska vtrhla do země, když se prohlásí, že tam chtějí konat manévry *proti* zveřejněné vůli tamější moci. Na jaře, když byly manévry ohlášeny, nebyly však zformovány dostatečné politické síly, aby si takové stanovisko ve věci manévru vynutily; a pak, kdo předpokládal, že už za pár měsíců budou manévry konány jako poloviční okupace, jako generální zkouška na ni? Reformní komunisté v čele strany a státu to rozhodně nepředpokládali.

Rumuni nepovolili konat na svém území žádné manévry. Když měla přes jejich území přejít

či jen přeletět divize bulharských vojáků, aby invazní vojska mohla vstoupit do naší země pod všemi pěti prapory, Rumuni to opět nepovolili a Bulhaři se museli značnou oklikou plavit do Oděsy a pak se transportovat až na nástupiště k nočnímu přepadu.

Další jednání s „bratrskými stranami“, včetně jednání v Čierné pri Čope a v Bratislavě, nepřinesla žádný nový prvek. Všichni se dohadovali, kdo koho vlastně přesvědčil a o čem, kdo koho napálil a v čem, co všechno se veřejnosti řeklo a co se utajilo, zda existují nebo neexistují písemné dohody... Dubček používal nadále taktiku chlácholení a klamání *obou* stran v naději, že do sjezdu se to už nějak překlepe...

Právě do sjezdu měl však být všemu konec. Často bývá a je slyšet sebevědomě nostalgické konstatování reformních komunistů, že vojska do naší země nepřišla kvůli tomu, co se psalo v novinách, kvůli klubům K 231 a KANu, ale kvůli takovým převratným konceptům, jaké např. obsahoval návrh nových stanov strany, které měly být na sjezdu schváleny... Tyto stanovy skutečně přinesly některé nové prvky, které se schématu „demokratického centralismu“ vymykaly - i když jedinou relativně spolehlivou zárukou vnitřní demokracie v každé straně je normální volební soupeření s jinými stranami - Myslím si, že tahle iluze reformních komunistů je opět svědectvím toho, že nejsme s to překonat intelektuální a etické pojetí politiky. Vojska přišla před sjezdem ne pro nějaké kacířské myšlenky, ale především proto, že do té doby mohlo a mělo všechno proběhnout tak, že invaze by byla vzápětí „pokryta“. Ve vedení strany, státu, bezpečnosti a jistě i armády byli lidé, na které bylo v Moskvě možné se spolehnout (předpokládalo se) a navíc několik desítek nejvěrnějších bylo zasvěceno předem s tím, že současně se vstupem vojsk začnou energicky jednat. Všechno bylo přesně připraveno. Ve čtyři hodiny odpoledne 20. srpna 1968 se sešli Šalgovičovi lidé (tj. naši vnitřáci, pracující pro KGB), rozdělili si úkoly, zkontrolovali všechny přípravy, rozhodli, kdo osobně zatkne Dubčeka a spol... Měli okamžitě umlčet a ovládnout rozhlas a televizi, vysílat text „pozvání“ armád do země, prohlášení stran a vlád „pěti“. Hned první den měla být jmenována dělnickorolnická vláda v čele s Aloisem Indrou... Všechno bylo připraveno, i průběh kritické schůze předsednictva strany, která začala už ve dvě odpoledne a na které se mělo Dubčekovo křídlo poprvé ocitnout v menšině.

Čeští konspirátoři a spiklenci však ve službách cizí moci tehdy totálně selhali. Všechno dopadlo docela jinak a to, co mělo být od počátku „pokrytou“ bratrskou pomocí, se stále více a více podobalo pouhopouhé invazi cizích vojsk, čímž to také přesně bylo. - Po sjezdu by už bylo vyloučeno takovou „pátou kolonu“ dát dohromady, měla-li by mít vůbec jakýsi vliv či alespoň technické možnosti k jednání.

Především to byla tato cynická úvaha, která nejspíše rozhodla o datu vpádu. Nenechme se tedy mýlit tím, že „vyžádaná bratrská pomoc“ navzdory pečlivě připraveným předpokladům skončila fiaskem. Politicko-bezpečnostní přípravu okupace naší i sovětské agenty prostě totálně zbabrali.

Avšak právě této skutečnosti, že totiž „bratrská pomoc“ dorazila na scénu, z níž zmizely všechny připravené kulisy i předem rozestavení, ale zbabělí statisté, právě tak jako náповěda masových medií, že partitura předehry pozvání byla kdesi v zákulisí ztracena, nebylo dostatečně využito. Snad že tuto skutečnost nerozpoznali včas ti, kteří mohli a měli jednat - politici? Zajisté ji nerozpoznali, protože nejspíše ani nechtěli nic takového rozpoznat, jinak by totiž museli blamáže využít *proti* agresorovi, ze kterého se z božího dopuštění vyklubal sám Velký bratr - Sovětský

svaz, „praporečník míru“, „mateřská země socialismu“, etc.

Není pravda, že na všechno už bylo pozdě, že je to pozdní lítost, nařikání nad rozbitým džbánem. Nebylo pozdě na to, aby hrozící *kapitulace byla odvrácena* a abychom si *vybojovali porážku*, alespoň politickou porážku. Ohromení z invaze bylo však tak mocné, že ochromilo myšlení těch, kteří ještě mohli rozhodovat. Pokud někteří z nich okupaci sami nepřipravovali, pak ji naprosto nečekali: Dubček se právě v tomto smyslu přece zapřísahal na nočním zasedání předsednictva strany a není důvodu mu nevěřit.

Základní otázkou tedy je, zda bylo možné invazi předvídat, zda to nakonec nebyla ta docela *nejzákladnější* povinnost a odpovědnost politického vedení v roce 1968. I když veřejnost nevěděla ani zdaleka celou pravdu o sovětském "znepokojení" nad polednovým vývojem, mluvili jsme zejména v létě všichni vlastně pořád o jednom; přijdou nebo nepřijdou? Jak je tedy možné, že odpovědní politikové byli zcela zaskočeni?

Jejich selhání tváří v tvář nezakrývané hrozbě nezmenšuje okolnost, že také mnozí západní pozorovatelé a znalci byli invazí překvapeni. Nebezpečí viděli spíše na jaře a na začátku léta, ale po schůzkách v Čierné a v Bratislavě uvěřili, že krize byla zažehnána. V té souvislosti posléze připustili, že k všeobecnému úžasu byly obrovské vojenské síly vrženy do hry až poté, kdy vrcholné napětí *pominulo*, a že tudíž světové veřejné mínění nebylo na tak drastický vývoj připraveno. Znalci z toho vyvozovali chmurné vyhlídky: je-li možné, aby k vojenské intervenci došlo po jednáních a dokonce po slavnostně uzavřených dohodách, pak ohrožení míru se posunuje do oblasti nepředvídatelného a iracionálního... Dokonce tehdy předvídali, že americký komplex „Pearl Harboru“ bude opět oživen; k tomu mohla přispět i okolnost, že monitorovací systémy NATO vlastní počátek invaze vůbec *nezachytily*, takže vojensky a politicky odpovědná místa se o ní dozvěděla se zpožděním až několika hodin... Ponechme však každému jeho vlastní starosti a jeho vlastní odpovědnost. Co nerozpoznali cizí znalci, měli a museli rozpoznat reformní *komunističtí* politikové. Věděli snad o Sovětském svazu přece jen více, než přímo nezaangažovaní experti. Neboť tu nejde v první řadě o *fakta*, která lze pozitivně znát: o tom, co následovalo bezprostředně po „Deklaraci vlády SSSR“ ze dne 30. října 1956 v ulicích Budapešti, věděli jistě všichni. Nebylo snad přepjaté očekávat od nich *hlubší porozumění* skrytým motivům sovětských slibů, prohlášení a dohod. Ale v případě Dubčeka a jeho druhů šlo však o cosi ještě elementárnějšího: šlo vůbec o *odvahu k pravdě*, o to, zda vůbec *chtějí* tyto hlubší motivy rozpoznat, zda se konečně *odváží* rozpoznat podstatu socialismu v sovětské verzi a vyvodit z takového poznání nezbytné praktické důsledky.

Českoslovenští vojáci varovali, přestože naše zpravodajská služba směrem na východ nikdy „nepracovala“. Vůbec role armády byla v letech 1967-68 důležitější, než se snad na první pohled zdálo. S odstupem doby totiž i pouhé úvahy o nebezpečí invaze a o možnostech obrany, pokud k nim nedocházelo jen v pražských hospodách, ale mezi lidmi odpovědnými, stále rozhodněji třeba řadit k těm *nejzávažnějším* úvahám „pražského jara“ a to i když zůstalo jen u nich.

Všechno ostatní je relativní; pevným bodem roku 1968 je toliko noc z 20. na 21. srpna, a tak tvrdím, že dokumenty vojáků, jak o nich bude vzápětí řeč, byly politicky mnohem důsažnější skutečností než celý slavný Akční program KSČ. Je tomu tak proto, že ve světě, vnímaném „triviální“ štábní optikou, je méně prostoru pro složitější ideologické odstíny programů a stále ještě více smyslu pro jednodušší *odpovědnost* mužů?

Zdůrazňovaný význam armády v oněch letech bude menším překvapením především u vědomí toho, co se s armádou dělo na samém počátku padesátých let. Vojáci byly tehdy jako „stav“ postiženi citelněji než jiní: byly totiž ničení vsutku systematicky právě ti nejlepší, ti, kteří zosobňovali u nás tak velice vzácné tradice, totiž *bojové* tradice naší armády. Není nadsázkou říci, že z tohoto hlediska byly procesy také výrazem snahy likvidovat bojové či odbojové tradice našich moderních dějin. Tehdy byla armáda zasažena v citlivém centru své *jediné smysluplné identity*, a to muselo postoj mnoha vojáků k politice značně a na dlouhou dobu ovlivnit. Vojáci nejen západní, ale i východní fronty, především důstojníci a z nich nejčastěji ti vyšší důstojníci začali být už v roce 1949 odstavováni na vedlejší koleje, ještě častěji propouštění z armády a v mnoha případech také souzení a odsuzování. Tresty smrti nebyly žádnou zvláštní výjimkou, ale tajemství hrůzou opředeného „hradčanského domečku“, kde se prováděly výslechy, bylo odhaleno již v březnu 1951(!), a to doslova nočním přepadem tohoto objektu (na základě rozkazu z nejvyšších vojenských míst), kam jinak nebyly vpouštěny ani kontrolní orgány. Už v roce 1950 mluvil o „hrůzách domečku“ západní rozhlas. A tak procesy proti frontovým důstojníkům začaly nejen dříve než jiné procesy, ale také daleko dříve bylo tu započato s pokusy o zjednávání jakési nápravy. Vojenská prokuratura a justice s patrným předstihem se pokoušely (dlouho bezúspěšně) provádět první rehabilitace a vyvozovat také trestně právní důsledky proti těm, kteří nesli za nezákonnosti konkrétní odpovědnost. O tom širší veřejnost ovšem věděla jen velmi málo

Na rozhraní let 1967-68 nebyla armáda patrně i z těchto důvodů zdaleka politicky neutrální - i když je třeba říci, že sovětské generálové mají zajisté doma na „velkou“ politiku neporovnatelně větší vliv, než měli na československou politiku vojáci naši.

Pomlčím o nejasné historii pokusu o vojenský zákrok ve prospěch mocensky ohroženého Novotného ve dnech 16. a 17. prosince 1967. Je velmi pravděpodobné, že k pokusu o jeho zorganizování skutečně došlo. Nejspíše nebyl dost diskrétní. A tak se vše zhatilo v počátcích: manévry se neproměnily v obsazení Prahy, připravené zatykače nikdo nepoužil.

Konzervativci v armádě měli tehdy spíše více chuti než odvahy a rozhodnosti zasahovat do průběhu politické krize. Někteří z toho vyvodili velmi sebekritické závěry: náměstek ministra národní obrany generál Vladimír Janko se zastřelil a generál Jan Šejna uprchl na Západ. Šejnova aféra byla *katalyzátorem*, který neobyčejně urychlil desintegraci mocenských vazeb předlednového režimu: bezprostředně vedla k rezignaci Novotného i na funkci presidenta. Usnadnila proces „rozvazování jazyků“ sdělovacích prostředků, neboť to byla nejen aféra jak se patří, ale navíc jako by ušitá na míru krize československé společnosti. Bylo náhle možné odhalovat evidentní nepravosti a zároveň více méně přímo promlouvat k aktuálním politickým problémům... Vždyť vše tu bylo pěkně pohromadě: závrtná kariéra člověka, který na ni svými zásluhami ani odborností nestačil, neboť mnohem více než vojákem byl osobním chráněncem Novotného a oblíbeným kumpánem vlivných mužů moci, socialistické „dolce vita“, spojené s rozkrádáním ve velkém a s výrazně konzervativní politickou orientací; dráždivé otazníky kolem podílu Šejny na připravovaném vojenském zásahu v prosinci 1967 a nyní nepochopitelně snadný útěk k Američanům... Prohnilost režimu nemohl nikdo v hutnější zkratce předvést.

Ale tím nebyla role armády v osmašedesátém vyčerpána. Mimořádně závažnou roli sehrály - přesněji řečeno *mohly* sehrát - dokumenty vojenských teoretiků. Je opět příznačné, že

nejpozoruhodnější vojenský čin během toho pohnutého roku předvedli vojáci - vědci, že to byl čin *teoretický*, ale tak už to prostě u nás bývá. (Tito vědci byli něčím jako „politickým mozkiem armády“; jejich vliv na operativnější složky armády nedovedu přesně ocenit.) Nejvyšší naše vojenské učiliště, Vojensko-politická akademie Klementa Gottwalda v Praze, bylo půdou, kde se zrodily dva dokumenty: „K akčnímu programu ČSLA“ a „Memorandum: formulovat československé zájmy v oblasti vojenství“. Dokumenty si žádný ústavní orgán nevyžádal - byly oficiální jen z hlediska Vojenské akademie; mezi jejich tváře a signatáře patřil i náčelník učiliště plukovník Švarc. Jinak žádný punc závaznosti neměly. Autoři je iniciativně odeslali na příslušná místa, mj. na ministerstvo zahraničních věcí (po srpnu se tam pak od nich kdekdo distancoval). Publikovány byly v dubnu a počátkem května v týdeníku *Obrana lidu*. Patrně většina čtenářů se tak vůbec poprvé dozvěděla, že existuje cosi jako „vojenská doktrína“, že takovou doktrínu měl by mít každý stát, který má armádu a zcela nerezignoval na vlastní suverenitu, a že Československo nic podobného už dlouhá desetiletí nemá. Vojenská doktrína je součástí zahraničně-politické doktríny a jedním ze základních vodítek pro aktuální zahraničně politickou orientaci. Taková doktrína zpravidla konstatuje, jaká bezprostřední i vzdálená nebezpečí hrozí a jaké jsou alternativní možnosti obrany proti nim. Není třeba rozvádět, proč takové úvahy, týkající se naší armády, byly dosud vyhrazeny spíše sovětským než našim vojenským teoretikům.

Neexistenci československé vojenské doktríny pokládali autoři obou textů za alarmující skutečnost, která nás činí bezmocnými ve hře světových sil. Některé zásady předběžně uvažované doktríny pak v textech prezentovali. Vyšli z více možností budoucího vývoje než jen z danosti stávajícího koaličního principu, vyjádřeného ve Varšavské smlouvě a opírajícího se o raketonukleární potenciál SSSR. Uvažovali i o alternativách řešení koordinované obrany ve střední Evropě bez vojenského potenciálu SSSR, o možnostech nových vojenských svazků a také o možnosti zajištění bezpečnosti státu v rámci neutralizace země nebo neutrální politiky...

Je pochopitelné, že tyto myšlenky, navíc publikované a autorizované nejvyššími místy mezi vojenskými odborníky - teoreticky, se po okupaci staly terčem nejostřejší kritiky, a to i zejména prostřednictvím kádrových rozkazů. Ani nezlomyslnější interpretace obou textů neumožňuje tvrzení, že autoři nějak preferovali tu či onu alternativu. Neslýchané už bylo, že se uvažovalo v *alternativách* a nikoli v úzkých rámcích odvozenosti smyslu naší armády z velmocenského poslání armády sovětské a tedy že se vůbec uvažovalo o věcech, do kterých nám nic není, že texty výslovně či v podtextu podtrhovaly zájem na samostatné československé zahraniční politice, na skutečné státní suverenitě.

K pozoruhodnějším výkonům se československá zahraniční politika v teorii ani v praxi za celý osmašedesátý rok už nikdy nedostala. Je příznačné, že i tady došlo k *suplování* svého druhu: s iniciativou nepřišli ti, od kterých by se to dalo vzhledem k jejich funkcím čekat především, ale ti, od kterých ji nečekal nikdo. Přišli s ní vojáci a ti se přece vyznačují tím, že za českou nebo československou věc už nebojovali doma několik století...

Ale teorie už nebyla momentálně nic platná, i kdyby byla akceptována. Ve vzduchu byla otázka povážlivě praktická: jak reagovat na hrozbu invaze?

Už v květnu se o invazi mluvilo otevřeně. Oficiálně však jen v jediném smyslu: že je naprosto vyloučena. Shodou okolností už totiž v době tzv. „drážďanské schůzky“ koncem března 1968 začaly přesuny sovětských vojsk a vojsk NDR v blízkosti našich hranic. Ve světě se o tom

vědělo a komentáře byly hodně skeptické. Pak se v Praze objevil neočekávaně a nejspíše dokonce nepozván maršál Grečko, který si sem odskočil z polsko-sovětských manévru (počátek rozmístování útvarů ve Slezsku). Grečko dokazoval, že reformní hnutí oslabilo československé obranné síly, a tudíž i efektivnost obrany zemí Varšavské smlouvy před útokem ze západu, a požadoval, aby bylo na naši západní hranici umístěno stálou posádkou deset tisíc sovětských vojáků jako „posila“. Tento požadavek byl odmítnut; ministr národní obrany Džúr později popřel, že by se vůbec kdy o něčem takovém jednalo. - Byl však vysloven souhlas s konáním manévru na našem území.

Způsob, jakým se o těchto manévrech oficiálně hovořilo, byl přinejmenším varovný. Bylo zřejmé, že Sověti sami naše nejvyšší vojenská místa staví před hotové skutečnosti V březnu Džúr oznámil, že manévry měly být původně v lednu, ale že byly na naši žádost odloženy na duben, aby se zmenšilo riziko zneužití ozbrojených sil a aby tak nemohlo dojít k žádnému nátlaku. A že se bude konat jen malé štábní cvičení. Tvrdilo se také, že ještě po Drážďanech naše politické vedení žádalo o odklad i tohoto cvičení až na podzim a že i tato žádost byla akceptována. Oficiální místa však náhle sdělila, že cvičení za účasti štábů armád čtyř zemí proběhne na území ČSR a Polska v červnu pod názvem „Šumava“. Ještě později dodala, že armádních štábů bude pět: přibyl štáb armády NDR. A také území cvičení se dodatečně rozšířilo: mělo se nakonec cvičit i na území NDR a SSSR. V každém případě mělo jít o cvičení omezeného rozsahu - o tzv. „štábní spojovací cvičení“.

Sovětské jednotky vstoupily na naše území na místech předem dohodnutých, ale také jinudy. Přivezly s sebou tanky, taktické letecké jednotky a pojízdné vysílačky. A početné ženské umělecké soubory. V Milovicích převzaly letiště, na němž mohla přistávat i největší sovětská transportní letadla. Českoslovenští důstojníci nebyli dostatečně informováni o tom, co se vůbec děje, a velitelé cvičení je ani nepozvali na závěrečný kritický rozbor. Manévry vlastně ani jednoznačně neskončily. Sovětské jednotky se neodsunovaly a pod nejrozmanitějšími záminkami prodlužovaly svůj pobyt na našem území. Není vyloučeno, že již tehdy měly být povolány na pomoc „zdravými silami v KSČ“.

Téma okupace bylo ostatně ve vzduchu po celých šest měsíců. Už na květnovém plénu mluvil Dubček o „vysloveně provokativních zprávách, například o připravované vojenské invazi socialistických států do Československa“. Shodou okolností právě v den zahájení pléna vstoupily na naše území první svazky vojsk Varšavské smlouvy pod vedením generála Komarova. To začínaly přípravy na cvičení „Šumava“.

A tak to šlo pořád až do srpna. Jednání v Čierné nad Tisou probíhala ve stínu masivního sovětského mobilizačního cvičení v západním Rusku, tzv. „operace Němen“; na něm se podílely sbory sovětského týlu. Koncem měsíce se pak manévry rozlily do Polska a NDR, a staly se tak bezprostřední předehrou k invazi.

Osudová rozhodnutí nebránit se, ba ani nedat najevo vědomí o existenci nebezpečí, padla podle všeho v červenci. I to je však, bohužel, nepřípustná nadsázka. O tom, že na nebezpečí intervence nebudeme vůbec reagovat, nebylo ani nerozhodnuto: už takové rozhodnutí a jemu předcházející úvahy by byly zřejmě něčím jako smrtelným hříchem. Dubčekovi likvidátoři by mu jej nepochybně připomněli, kdyby alespoň pokušení hříchu neodolal. Je-li totiž pravda, že se nicméně návrhy na opatření pro případ intervence objevily, pak je také pravda, že se nedostaly ani

na jednací stůl předsednictva strany. Byly z něj v pověřeném strachu z porušení tabu smeteny ještě dříve, než se o nich mohlo začít věcně uvažovat. Sovětské velvyslanectví o nich ovšem vědělo, což je pochopitelné, známe-li dnes skutečný poměr sil v předsednictvu, jak se obnažil až o pár měsíců později. - A tak nezbyvá než i platonické úvahy vojáků o možnostech obrany zařadit k činům prvořadě závažnosti.

Byl to generál Prchlík, který ve funkci vedoucího mocensky klíčového 8. oddělení ÚV KSČ (vojensko-bezpečnostního), kde vystřídal na jaře Mamulu, přišel v létě 1968 s návrhy, jak reagovat na hrozící nebezpečí invaze. Můžeme se jen dohadovat. Jisté je, že jeho projev na červnovém plénu ÚV KSČ o otázkách obrany nebyl publikován ani ve zkrácené verzi. Dokument ÚV KSČ o tomto plénu zaměřeném k přípravě materiálů pro XIV. sjezd strany pouze konstatuje, že navrhl vytvoření dvou komisí (obránné a bezpečnostní). Důležité však bylo jedno: již samotná skutečnost, že se s nebezpečím invaze vážně počítá, byla by politickým faktorem, který mohl změnit mnohé nebo všechno.

Vycházím z pochopitelně nedoložitelného předpokladu, že Sovětský svaz by nejspíše neriskoval válku, jakkoliv by její výsledek byl nesporný a nenechal by na sebe dlouho čekat. Směřovaly-li Prchlíkovy návrhy alespoň k oslabení jistoty, že budeme vojensky zcela pasivní, pak tedy směřovaly přímo *proti pokušení invaze* a pak také jejich realizace *mohla* invazi zabránit. Nejsem vojenský stratég, abych uvažoval, co se konkrétně mělo či mohlo provést, ale natolik nejsem naivní, abych nevěděl, že z hlediska úspěšné integrální obrany země nemělo žádný smysl obrátit naše vojska na východ až v okamžiku útoku s úmyslem přivítat agresora palbou (třeba vzít také v úvahu, že elitní jednotky čs. armády, rozmístěné na našich západních hranicích, podléhají velení svazku Varšavské smlouvy!). Ale jsou i *jiná* než jen vojenská hlediska a právě u malých národů hrají dokonce snad ještě důležitější roli než u národů velkých. Musíme tu připomenout, že americká armáda nedokázala za dlouhá léta porazit polopartyzánské jednotky malého Vietnamu. Právě *ne-vojenské aspekty* vojensky jinak třeba marné obrany způsobují, že možný úspěch malého státu nemůže být výslednicí jen štábního kalkulu. I rychle zlomený odpor *mění* vojenské vítězství silnějšího v cosi, co se záhy může ukázat vítězstvím Pyrrhovým, a porážku slabšího v cosi, co je nadějným semenem budoucího vítězství politického. Uvážíme-li navíc exponovanost československého území a tedy míru rizika, kterou tu na sebe bere každý potenciální agresor, pak je to mocný argument pro zjištění, že jsme měli dát všemi prostředky *najevo naši vůli bránit se*. A to i kdybychom tak učinili s pevnou vírou, že ke konfliktu vůbec nedojde, ba i kdybychom skutečnou vůli k němu vůbec třeba neměli. Měli jsme prostě vyzkoušet všechny možnosti: rozhodná slova státníků, energická internacionalizace hrozícího konfliktu, mobilizační opatření a vyhlášení výjimečného stavu mezi tyto nevyužité možnosti nepochybně patří. Chci být střízlivý, a proto dodávám, že na kapitulaci - dokonce i před prvním výstřelem - bylo vždycky ještě dost času...

Podobně jako dokumenty vojáků-teoretiků se ani návrhy, předložené Prchlíkem, nikdy neprojednávaly. Vůdcové strany se ani neodvažovali pomyslet na SSSR jako na možného agresora, a tím méně byli ochotni čelit možnosti agrese tím či oním obranným postojem, či už jen myšlenkou na obranu. Bylo by to jako obrátit nůž proti matce a otci zároveň a Dubček a jeho druhové si něco takového nepochybně zakázali vůbec představit. Všechna jejich posvátná ideologická tabu, bariéry jejich reformismu a meze jejich demokratičnosti jsou v symbolické zkratce obsaženy v jejich postoji vůči Sovětskému svazu, „mateřské zemi socialismu“, vůči

„třídním bratrům“, jejichž velmocenské zájmy byly jim nakonec bližší než zájmy Čechů a Slováků; zájmy „reálného socialismu“ byly jim bližší než zájmy „socialismu s lidskou tvář“.

Mnozí z nich by s takovým hodnocením nepochybně nesouhlasili, zejména ne dnes, ale jejich předsudečná rozhodnost neuvažovat (ani neuvažovat!) o možnosti obrany československého státu je bohužel usvědčuje. Mohli kalkulovat špatně, mohli udělat politické chyby, mohli prohrát, ale to by předpokládalo, že by alespoň nějak *jednali*.

Je známo, že v posledních týdnech před invazí, vždycky večer v den zasedání předsednictva strany, docházela posléze už monotónní hlášení z hranic, že na druhé straně opět byly spuštěny motory tanků, opět zapjaty světlomety... I tato jednoznačně zlověstná varování byla oslyšena. - Kádár 17. srpna 1968 na hranicích u Komárna sice neřekl Dubčekovi, co konkrétního čeká Československo v příštích dnech, ale dával mu to údajně všemožně najevo nepřímou. Nechtěl se toho večera rozloučit, zdržoval, zdůrazňoval, jak opravdu vážně jsou v Moskvě znepokojeni, jak jejich trpělivost je již u konce, že vedení KSČ sliby skutečně neplní... Dubček nepochopil, nechtěl pochopit, neuvěřil, protože chtěl uvěřit něčemu jinému, čemu celý život věřil.

Musím tu bohužel potvrdit konstatování dnešní moci, že „spojenci“ učinili opravdu dost pro to, aby nikdo neměl zbytečně iluze o tom, co eventuelně podniknou. Varování jen stěží mohla být přímější. To je zároveň jistě velmi příkrý soud o vůdcovských kvalitách a odpovědnosti reformních komunistů ve vedení KSČ v roce 1968. Byl bych raději, kdybych mohl říci o nich něco příznivějšího. Ale co? Že byli idealisté? Že to mysleli dobře a že měli čisté svědomí? Kdyby jej měli, nebáli by se pohledět pravdě do očí. Pak by uviděli tanky nikoli jako pouhé kulisy, dramatizující politický nátlak, ale jako tykadla postupujících invazních vojsk...

Že generál Prchlík přišel s návrhy na opatření pro případ invaze, potvrzují jen nepřímou, zato dosti věrohodně další události: po tiskové konferenci 15. července 1968 a rozčilené reakci „spojenců“ byl okamžitě odvolán z funkce. Stalo se to způsobem charakteristickým pro podstatu politického systému, která se ani po lednu - jak se právě při této příležitosti ukázalo nezměnila. Důvodem odvolání byly údajně jeho výroky na oné tiskové konferenci, na níž Prchlík vyjádřil - pak se oficiálně tvrdilo, že jen za sebe, že k tomu nebyl nikým zmocněn - některá stanoviska ke struktuře a fungování velení svazku Varšavské smlouvy. O československém členství ve svazku nevnesl ani nejmenší pochybnosti. Prchlík mimo jiné mluvil o tom, že napříště by bylo záhodno více dbát „zásady společného velení“, což by se mělo projevit v rotaci velitelů z hlediska jejich státní příslušnosti... Hovořil umíněně ve prospěch „demokratizace“ velení svazku a o zárukách, že ho nebude využito k vměšování do záležitostí jednotlivých členských států. Neprozradil žádná tajemství; všechno, co řekl, řekli či napsali dříve již jinde jiní. Později to věrohodně prokázal. A pokud jde o jeho podněty, pak s podobnými, avšak mnohem radikálnějšími vystupovali už léta Rumuni, což bylo také všeobecně známo. Rumunské postoje se ostatně neomezovaly jen na návrhy: v některých otázkách otevřeně odmítli slepou poslušnost (zejména pokud šlo o konání manévru na jejich území); něco takového z Prchlíkových výroků ani nepřímou nevyplývalo. Nicméně byl obviněn ze zlovolného překrucování skutečnosti a z prozrazení vojenských tajemství a odvolán. Přesněji řečeno, vedení KSČ zrušilo pokrytecky celé oddělení, v jehož čele stál.

Prchlík byl ve skutečnosti odvolán nikoli za výroky na tiskové konferenci, ale právě za to, že předložil ony kacířské návrhy na obranu proti hrozící invazi. Tisková konference posloužila jen jako záminka pro sovětský tlak a vedení KSČ to svatouškovsky akceptovalo, protože samo se

odmítlo jeho návrhy zabývat; Prchlík byl zřejmě nebezpečný člověk.

Způsob jeho odvolání pak posloužil jako osvědčený model pro ty, kteří za několik měsíců „odvolávali“ postupně celou reformní garnituru vedení KSČ. První kolo - změna funkce, druhé - důsledná politická likvidace. Ostatně nic nového. Tak byl likvidován i Nagy, i Slánský. Tehdy bylo ještě třetí kolo. K tomu už dnes chybí odvaha. Generál Prchlík byl později degradován a voják Prchlík byl ještě později odsouzen a uvězněn. - Opět se tedy stejně nakládá s chabými zárodky tradice odporu jako v padesátých letech.

Reformní vedení KSČ tehdy poprvé ustoupilo tlaku „spojenců“ v personální otázce. Bylo to *osudové* rozhodnutí: byl to především důkaz, že žádný odpor proti tehdy již připravené invazi nepřichází v úvahu; že vedení KSČ se ani později nebude zdráhat obětovat jednotlivce ze svých řad v pošetilé naději, že tím cosi ubrání. Prvý ústup je vždycky osudový. A právě komunisté o tom zpravidla vědí jen málo, vlastně nic. Tvrdošíjně odmítají údajně abstraktní heslo o svobodě, a tak nic nevědí o *nedělitelnosti* svobody, nevědí že i oni sami doplatí na vlastní koncept svobody, „svobody - pro koho?“ Nevědí zřejmě, že první oběť není nikdy poslední - i když ve stranických čistkách se tato elementární pravda už tolikrát prokázala. Dubček rozhodl i o svém vlastním osudu, když souhlasil s odvoláním Prchlíka. Ale v tom je právě ten háček: *nejen* o osudu vlastním...

Aby opravdu nebylo pochyb, řekl ještě Černík na poradě předsednictva strany se šéfredaktory sdělovacích prostředků dne 17. srpna 1968 (byla to vůbec *první* porada toho druhu!) že „nepůjdeme cestou Jugoslávie“. (Také Gottwald opakoval na podzim 1949 několikrát, že Československo nebude druhou Jugoslávií. Tehdy se blížily velké politické procesy...) Bylo možné říci jasněji, že se nebudeme bránit? Že invaze proběhne bez komplikací?

Z tohoto hlediska je bohužel už nepodstatné, že k jediným „nadějným“ počínům naší zahraniční politiky došlo až v úplně posledních dvou týdnech před invazí. Pozvání Tita a Ceausesca se totiž neustále odkládalo, pochopitelně pro závažnější jednání s budoucím okupantem. Tak jako tak, reformní vedení KSČ nebylo ani v nejmenším ochotno a schopno následovat příkladu Jugoslávie a Rumunska, a proto se ani nemohlo ucházet o jejich účinnou podporu. Také se neucházelo: spokojilo se s platonickými projevy sympatie. Prostě neprovokovalo.

Hodné, vlastně ukázněné děti byli tihle reformisté v čele strany a státu. Hodné děti, které však - běda - náhle pochybily. Ale které jsou vždycky už předem pokorně připraveny na zasloužený výprask: hrály si totiž bez dozoru s úplně cizími dětmi, ošklivými a špinavými darebáky z druhého konce... se sociálními demokraty, s angažovanými nestraníky, s těmi, které kdysi jako politické nepřátele likvidovaly ...

Státnické projevy Tita a Ceausesca bezprostředně po invazi byly přesně tím, na co se reformisté ve vedení KSČ nikdy nemohli zmoci („... rumunský lid nikomu nepovolí narušit území naší vlasti...“). Ostatně projevy byly provázeny i řadou velmi konkrétních a srozumitelných opatření v zájmu obrany obou zemí. („... rozhodli jsme se formovat ode dneška vlastenecké oddíly dělníků, rolníků, inteligence...“). A tak je pravděpodobné, že přinejmenším Rumuni svou rozhodností v kritických dnech po 21. srpnu odvrátili hrozící jim invazi. Důvodů pro ni by se našlo dost, vždyť navíc svou pasivní rezistencí v rámci Varšavské smlouvy zcela „odřízli“ a izolovali věrné Bulharsko.

Opravdu jsme nešli „cestou Jugoslávie“. *Už od začátku druhé světové války* jsme nešli její cestou, protože už od začátku války jsme *čekali na osvoboditele*. Možná, že Černík osvědčil jen

realismus: za tři dny se opravdu už nedá dohonit, co se zameškávalo třicet let.

Ale ani nové vedení KSČ neprojevovalo nikdy vůli jít „jugoslávskou cestou“; to by znamenalo jiné „pražské jaro“: méně popularity pro vůdce, méně dojemný prvomájový průvod, docela jistě méně dětinsky okázalých ideologických provokací (na způsob zbytečných Císařových úvah o neaktuálnosti Lenina) a více vskutku politické, státnické odpovědnosti a rozhodnosti vůdců. Více odpovědnosti vůdců Komunistické strany Československa vůči Čechům a Slovákům.

Když došla na schůzi předsednictva strany před půlnocí 21. srpna 1968 zpráva o zahájení invaze, na naše vojáky si politikové hned nevzpomněli, a myslím si, že to je smutně příznačné: v domě je zloděj, ale místo toho, abychom šli k boudě a pustili (nebo zavřeli) psa, dohadujeme se, kdo to zavinil. Ani se nebojíme, že by se pes od boudy mohl utrhnout. Dvěstětisícová armáda je ovšem málo proti 29 divizím, 7.500 tankům a 100 letadlům, což obnáší půl miliónu mužů ve zbrani. - Rozkaz neklást ozbrojený odpor vojskům Varšavského paktu byl vydán až kolem jedné hodiny po půlnoci.

Bylo skutečně pozdě. V jednu hodinu v noci 21. srpna i o hodinu a půl dříve, kdy zpráva o invazi došla. Globální ozbrojený odpor byl, nesmyslný a patrně i z vojenského hlediska nemožný. Odpor alespoň symbolický však vůbec nebyl nemožný; 14.3.1939 se postupu Němců bránila sice jen posádka ve Frýdku-Místku, ale význam takového gesta není menší proto, že byl rozumně vzato absurdní. Z tohoto hlediska je spíše *větší*. Neozbrojený odpor byl také možný. Alespoň přistávání na letištích mohli jsme okupantům maximálně ztížit.

Ozbrojený odpor byl by neodpovědným gestem, kdyby se na něj pomyslelo, až když vojska „vstupovala“. To ovšem nic nemění na té psychologicky podstatné skutečnosti, důležité pro budoucnost, že armáda, až na hrstku spíše vyšších než nižších důstojníků, bojovat chtěla. Právě rozkaz nestřílet vydaný těm, kteří jsou připraveni položit životy, je onou traumatizující skutečností, která vyřazuje často právě ty nejlepší, nejopravdovější a nejcitlivější z celé generace nadlouho, možná, že navždy z občanského a politického života jako lidi rozumově pevné a vyrovnané. To se stalo těm, kteří koncem září 1938 museli odejít z hraničních pevností, i když bylo tehdy alespoň mezi „profesionály“ nemálo těch, kteří se nenechali zlomit: úctyhodná odbojová organizace „Obrana národa“ se rekrutovala především z důstojníků bývalé čs. armády. Byla však postupně ničena a za heydrichiády byla pak zcela zlikvidována. - V roce 1968 byla rezignace na obranu země z tohoto hlediska snad jen o to snesitelnější, že o nebezpečí invaze se přece jen mluvilo méně a o obraně vůči němu se pak už vůbec nemluvilo: všechno se seběhlo příliš rychle, než aby šok ze srpna 1968 byl opravdu srovnatelný se šokem ze září 1938. Není také bez významu, že to byl právě už druhý šok...

Na rozdíl od jasného rozkazu, který dostali vojáci, byli občané instruováni státníky a odpovědnými politiky jen velmi obecně. Také se vyzývali k tomu, aby zachovali klid a aby šli ráno pěkně do práce, ale klid občana je méně určitý než klid vojáka. A ukázalo se, že občané, zbaveni svých vůdců, si velmi dobře vědí rady. Nebo právě až *tehdy* že si vědí rady. Během šesti dní - do návratu vyjednávačů z Moskvy - předvedli neorganizovaní a nikým nevedení Češi a Slováci skutečné divy nepatetického, ale rozhodného, chytrého a vtipného a na okupanty nepochybně účinného nátlaku ve formě velmi aktivní „pasivní resistance“. Z hlediska možností neozbrojených občanů bylo možné jejich chování označit za odpor svého druhu, za *boj proti okupantům* (*nenásilný* odpor proti okupaci, která byla ovšem posléze také *nenásilná*). Vždyť možnosti občanů

jsou opravdu jen velmi omezené. V těchto mezích vykonali téměř maximum. V každém případě právě nepolitici osvědčili daleko nejvíce odvahy a rozhodnosti nepřijmout fakt okupace. Pracovníci masových sdělovacích prostředků zvládli pak situaci do té míry, že lze bez nadsázky říci, že ji ovládli. Vždyť ráno 21. srpna se podle plánu, okupantů měli probudit lidé, aby vyslechli z rádia, že ti a ti soudruzi se obrátili se žádostí o poskytnutí bratrské pomoci na ty a ony mocné síly, které žádosti vyhověly (viz komuniké vlád pěti invazních zemí). Místo toho se dověděli, že země byla po nočním přepadu okupována a že předsednictvo strany prohlašuje, že o pomoc nikdo nežádal, že byla poskytnuta v rozporu se základními zásadami vztahů mezi socialistickými zeměmi a že představuje popření norem mezinárodního práva... Biřák později prohlásil, že „to“ muselo být předem připraveno, že „to nebyl výmysl někoho z 21. srpna v noci, to je vědecké“. Anténa vznikla z tramvajové a trolejbusové sítě Prahy, tramvaje a trolejbusy kdosi odstavil a „vysílalo všechno“, žasl Biřák: Sověti nemohli nic najít, „protože se zdálo, že každý dům v Praze vysílá“. Biřák si zřejmě myslí, že jen on a jeho druhové z „páté kolony“ měli právo cosi připravovat předem. Ale obáváme se, že se rozčiloval zbytečně až 21. srpna v noci. Nikdo nic nepřipravoval, alespoň o tom nejsou žádné důkazy. Každý z nich by měl pro naši historii cenu zlata...

V historickém odstupu se porážka na bojištích, i opakovaná, projeví jako méně nákladná a ve svých důsledcích méně zhoubná než kapitulace bez boje, zejména opakovaná. K tomuto strohému zjištění odborníka - politologa Vitala - není co dodat. Naši státníci, kteří se rozhodli pro kapitulaci, se vždycky odvolávali na silné pocity odpovědnosti, které ovládly jejich mysl ve chvíli, kdy měli rozhodnout, zda má být prolita krev či nikoli, zda mají či nemají národy a v neposlední řadě také sebe vystavit zkoušce nejtěžší. Nemohu se zbavit dojmu, že v pozadí pomalu už tradičních rozhodnutí našich státníků je stále přítomna nevíra v síly obou národů, totiž nevíra v naši budoucnost. Neboť ony silné pocity odpovědnosti, které státníky ovládají, se týkají jen té bezprostřední budoucnosti, nikoli té, která zakládá „historický odstup“ a která z takového odstupu zhodnocuje porážky jako „méně zhoubné“ než kapitulace bez boje.

V srpnu 1968 nešlo však ani o kapitulaci. Zatímco v září 1938 naše armáda, připravená k boji, dostala v poslední chvíli před ní rozkaz k ústupu, v srpnu 1968 nebylo odkud ustoupit, neboť nebyly učiněny žádné přípravy k boji. Kapitulace je vždycky rozhodnutí, je to jednání s cílem odvrátit důsažnější jednání - boj. V srpnu 1968 nikdo nejednal, ani před invazí, ani ve chvíli invaze, ani po ní. Politicky nelze to vyjádřit jinak než jako - okázale osvědčená neodpovědnost.

Masaryk tvrdil, že státy se udržují těmi idejemi, které jim daly vzniknout. Pro mladé státy s mělkým zakotvením v minulosti to zřejmě skutečně platí. Vznik 1. československé republiky závisel do značné míry právě na rozhodnutí západních mocností (zejména Francie) a na jejich postoji pak do značné míry záviselo trvání republiky i její konec v roce 1938. Kdyby podíl Masarykovy „zahraniční akce“ a takto podíl vnějších sil vůbec na vzniku státu byl menší, než podíl domácího odboje, pak by se to muselo projevit i v menší závislosti na vnějších silách o dvacet let později. Pak by Mnichov pro nás nemusel být konec všeho. *Způsob vzniku či obnovy našeho státu tak zřejmě determinuje naše stereotypy ve chvílích ohrožení: zatím jsme se vždycky upínali k nadějím na příznivý mezinárodní vývoj a nesáhli jsme k mobilizaci všech vnitřních sil. Už před první světovou válkou zpívaly masy Sokolů, tato naše potenciální armáda, na furiantsky*

bojovný nápěv: „Hrom a peklo, Rus je s námi, kdo proti nám, toho Francouz smete“. Dnes už z té písně platí jen prvá dvě slova, nezpívají se však furiantsky.

V zemích, kde proporce zahraniční a domácí akce při zásluhách na vzniku či obnově státu byla opačná, bývá také jiná nebo dokonce opačná reakce na situaci ohrožení: po srpnu 1968 Albánie, která se z italské a německé okupace za druhé světové války osvobodila rozhodující měrou sama, vystupuje ze svazku Varšavské smlouvy. Jugoslávie, která se osvobodila také z větší části sama, už dávno byla mimo dosah bezprostředně ji ohrožujících sovětských zásahů a tuto okolnost dala po srpnu 1968 ještě zřetelněji najevo. Situace Rumunska byla jiná jen potud, že ve druhé světové válce zprvu bojovalo na straně nacistů. Pak však obrátilo a bojovalo spolu se Sověty (důstojnický převrat, který svrhl pronacistický režim, byl záležitostí ryze domácí). Ceausescu se také proto v srpnu 1968 mohl opřít o vlastní síly.

A tak když se v srpnu v pražských ulicích objevovaly nápisy a plakáty, srovnávající Jaltu s Mnichovem, bylo to přirovnání velmi kulhající. Jalta nevedla k srpnu 1968, jak nápisy naznačovaly. Jalta zajistila pro SSSR, jako pro nejmohutnější a navíc vítězně postupující sílu protihitlerovské koalice, výhodné podmínky ve střední, východní a jihovýchodní Evropě, které měly garantovat SSSR přinejmenším bezpečné hranice. Zda a jak těchto podmínek bude moci SSSR využít i k dalším cílům, to už záleželo také na jednotlivých státních subjektech v těchto částech Evropy. O srpnu 1968 se rozhodovalo už naší reakcí na mnichovský diktát, stupněm našeho odboje, podílem naší účasti ve válečných střetnutích na frontách. Jestliže jsme Mnichov akceptovali, odboj vedli neporovnatelně méně odhodlaně než Jugoslávci, i než Holanďané, jestliže na frontách bojovali českoslovenští vojáci, kteří utíkali za hranice jako soukromníci a podle toho také byli nepočtení a jestliže se pak po válce odboj nekomunistů oficiálně bagatelizoval, Slovenské národní povstání oficiálně falšovalo a jeho rozsah popíral, vojáci z východní a západní fronty perzekvovali, zavírali a popravovali, jestliže jsme tolikrát litovali, že vůbec došlo k atentátu na Heydricha, pak teprve *my sami* jsme „Jaltě“ dali pravý a konkrétní význam a učinili z ní víceméně platný titul k srpnové invazi.

Naši neobyčejně choulostivou geopolitickou situaci si ještě sami zhoršujeme tím, že státní existenci tak jednoznačně svazujeme s vnějšími faktory. Pak nám nezbývá než pokorně očekávat, že za naši věrnost budou s námi mocní světa dobře zacházet. Beneš byl věrný Francii a všechno, co podnikal, podnikal v jejím stínu: armádu prakticky podřídil francouzským důstojníkům. Také protektorátní vláda se sliby věrnosti Velkoněmecké říši snažila zachránit: co se dalo, posléze alespoň zvýšené přiděly potravin pro naše dělníky, vyrábějící zbraně proti spojencům. Sliby věrnosti pokoušelo se Dubčekovské vedení zajistit prostor pro „socialismus s lidskou tvář“. *Oddanosti k poddanosti* - to je naše tradiční volba.

Mnichov a Jalta byly osudovými skutečnostmi především potud, že *nás* vystavily osudovým zkouškám. I kdybychom se sebevíce snažili, nedokázali bychom říci s přesvědčivým akcentem, že jsme v nich obstáli. Po srpnu ztratila zahraniční politika jakýkoliv *raison d'être*. Stále klesající důvěru veřejnosti ve vedení povzbuzoval Dubček a jeho ekipa tvrzením, že vojska postupně odejdou; že o tom byla učiněna dohoda v Moskvě a že záleží jen na tempu a upřímnosti (!) tzv. konsolidace poměrů... Protože vím, jak to dopadlo, musím se na tomto místě sám přesvědčovat o upřímnosti Dubčekovy naivity, abych nepodlehł vnucujícímu se podezření: kdyby totiž od počátku Dubček řekl, že vojska zůstanou, postupovala by patrně ona konsolidace, či jinak „normalizace“

mnohem obtížněji, protože by nebylo ve jménu čeho ustupovat. Byl to tedy jen taktický manévr Dubčekův, který vědomě lhal, a přitom věděl, že nikdy neexistoval a tudíž ani neexistuje žádný „dočasný“ pobyt sovětských vojsk, je-li právě takto označen? Tento člověk nebyl schopen takové proradnosti. Zároveň však nebyl schopen jasnějšího pohledu na skutečnost. Říkáme Dubček, a myslíme všechny, kteří s tímto argumentem dělali politiku po srpnu: s neodůvodněnou vírou, že Rusové skutečně odejdou.

Neodešli, a naopak o umístění vojsk v ČSR zhotovili smlouvu, kterou parlament 18. října 1968 ratifikoval. Jen to bylo z ní zcela jasné, že smlouva nemůže být vypovězena jednostranně, tj. například Československem. Bylo to prostě uznání okupace na věčné časy.

Tím nejvyšší orgán státní moci popřel všechna svá usnesení z posledních srpnových dnů. (Byl to ostatně pořád parlament z doby Novotného: jak se ještě jednou vymstilo, že místo činů se až do 21.srpna mluvilo a mluvilo! Bylo sice hezké předpokládat, že čím pozdější volby, tím progresivnější bude parlament, ale to platilo jen za málo odpovědného předpokladu, že žádný vnější faktor neovlivní vývoj opačným směrem. Volby pak byly později, až po dvou letech...) Ne všichni poslanci říjnovou smlouvu odsouhlasili: pro ty, kteří budou jednou hledat stopy zmužilosti v těchto týdnech, budiž zaznamenáno, že poslanci Gertruda Sekaninová-Čákrťová, František Kriegel, František Vodsoň a Václav Prchlík se zachovali jako lidé na svých místech: hlasovali proti. Všichni ostatní (ještě kromě 10 abstenujících a asi padesáti nepřítomných) zapřeli svůj mandát, protože československým právním aktem popřeli suverenitu státu.

Legalizovali okupaci. Mnichovskou smlouvu jsme nikdy neakceptovali ústavním orgánem, a mohli jsme proto ještě po třiceti letech trvat na tom, že nikdy právně ani nevznikla. Jak budeme jednou argumentovat, pokud jde o smlouvu z října 1968? Je to jen řečnická otázka. Odsoudili jsme se opět do trpné role těch, kteří musejí nejspíše čekat na změnu mocenské konstelace přinejmenším alespoň v Evropě. A je jen chabou útěchou, že podobné smlouvy podepsalo také Polsko a Maďarsko.

Dětinskou iluzi, že nedostatek mezinárodně-politické koncepce a jejího energického prosazování budeme kompenzovat alespoň ve sféře frustrovaných pocitů národní hrdosti v mezistátních kláních sportovců, rychle rozptýlili sovětské generálové opět s Grečkem v čele, kteří přijeli udělat definitivní pořádek po „hokejových bouřích“ koncem března a začátkem dubna 1969. Těmi totiž naše „zahraniční angažmá“ definitivně skončilo.

Ti z poražených politiků „pražského jara“, kteří nerezignovali, adresovali svá protestní vystoupení domácím představitelům normalizační politiky a pokud se obraceli navenek, pak k představitelům komunistických stran „pětky“, především ovšem k Sovětům. Snažili se je konfrontovat s důsledky jejich vojenského zásahu a vštípit jim pocit spoluodpovědnosti za to, co se v Československu děje. V tomto duchu psal Smrkovský Brežněvovi - jako komunista komunistovi. Delší dobu šířil pak kolem sebe iluze, že s ním budou jednat emisáři z Moskvy nebo dokonce, že s ním už vlastně jednali. Jeden výsledek tyto iluze nesporně měly: Smrkovský a ti, kteří očekávali týdny a měsíce důležitou návštěvu, byli na dlouho pacifikováni, protože nechtěli žádným „nepředloženým“ činem znemožnit druhé straně navázat s nimi kontakty. Byly-li vskutku navázány, pak šlo spíše o sondáže, inspirované buď bezpečnostními složkami, nebo sice složkami politickými, ale s omezeným cílem získat více informací o situaci v zemi, právě těch informací,

kteří jim normalizátoři z pochopitelných důvodů neposkytovali. Nebylo však nijak znát, že by tyto očekávané či uskutečněné a utajené rozhovory měly nějaký pozitivní důsledek.

Také Mlynářova studie o roce 1968¹ byla určena neurčitě, jen předpokládané garnituře osvěcenějších politiků-ideologů východního bloku, nikoli veřejnosti, která by se chtěla seznámit s tím, jak se „pražské jaro“ jeví s odstupem času odpovědnému politikovi. Mlynář totiž více méně zřetelně akceptoval „Brežněvovu doktrínu“, snažil se jí však využít tentokráte ve prospěch Československa. Za vývoj v zemi po srpnu 1968 učinil odpovědné politiky, kteří rozhodli o vojenském zákroku, a dokazoval, jak vnitřní situace v ČSSR je i z hlediska jejich nejvlastnějších zájmů nadále neúnosná a riskantní. Vyzval je nakonec k tomu, aby se přičinili o nápravu poměrů. Když spoluodpovědnost, tedy důslednou! Asi tak by se dal shrnout Mlynářův apel. Jinak i jeho analýza vývoje od ledna do srpna je účelově pojatá: vidí věci tak, aby starost „pětí“ učinil pochopitelnou, téměř omluvitelnou, přiznává z tohoto hlediska celou řadu pochybení vedení (nedocení důležitosti „vnějších faktorů“) a naznačuje, jak se měla politika v roce 1968 dělat, aby ke starostem nebylo důvodu, a aby tedy k vojenskému zákroku nemuselo dojít. Je pravděpodobné, že Mlynářův text mu mnoho sympatií veřejnosti nezískal. Mlynář i Smrkovský nicméně učinili zadosť - své politické odpovědnosti: nejdříve se pokusili ovlivnit ty, kteří v Moskvě, Varšavě, Budapešti... nesli a nesou bezprostřední odpovědnost za znásilnění Československa, ty, které jako bývalí komunisté nejlépe znali, a zároveň ty, kteří by nejspíše mohli, kdyby chtěli... Ovšem žili v určitých iluzích, že snad budou chtít. Žádný z autorů totiž neměl za sebou sílu - ani doma, ani v zahraničí - kterou by „tamní“ museli respektovat. Adresáti jejich apelů nebyli tudíž ničím (sami také nepociťovali nutnost změnit něco na režimu v SSSR) nuceni brát Mlynářovy a Smrkovského pokusy vážně. Potom se dopisy, provolání a výzvy bývalých reformních politiků obracejí stále častěji k představitelům některých západoevropských KS, těch, které dnes představují fenomén eurokomunismu. Mnoho nadějí už investovali do postoje těchto stran k československé problematice; vždy to byly naděje, které jen s jistým omezeným porozuměním sledovala i širší, zejména nekomunistická veřejnost. Nedůvěra ke komunismu jakékoli provenience je v poslední době v Československu opravdu hluboká; zabraňuje dokonce ocenit byť i jen taktické možnosti využití euro komunismu ve prospěch československé věci. Této apriorní nedůvěře, která často není s to rozpoznat politickou motivaci od ideologické, dlouho už napomáhají sami reformní ex komunisté někdy až pověrečným strachem vejít v politický kontakt s evropskými socialisty. Představitelé socialistických stran evropských států byli nanejvýše osloveni zároveň se západoevropskými komunisty. Zejména Dubčekova přímo panická hrůza, že by jeho hlas byl „zneužit“ socialisty, tj. nekomunisty či antikomunisty, jej prakticky vyřadila z řad aktivní opozice. Jinak jsou ovšem hlasy socialistů, kteří se berou za československou věc, obecně přijímány se značným uspokojením a dokonce možná *větším* než podobné hlasy komunistů. Socialisté jsou v řadě nejdůležitějších zemí součástí moci a to hraje svou roli. Někteří reformní komunisté jsou také dnes přece jen patrně více „vpravo“ než eurokomunisté. Bojí se to ale otevřeně přiznat. Někdy i sami před sebou, jindy před domácí *mocí* či před pomyslnou „stranou“, jakkoli ji už nerepresentují. Své obavy si ovšem snadno zdůvodňují *tím*, že vnitropoliticky má význam právě vazba na komunisty v Evropě. Ale to je zase ještě jedna z iluzí reformistů. Nedovedou se pořád smířit s *tím*, že ve východním bloku a v SSSR už dávno nejde o socialismus či dokonce o jeho rozšíření

¹ Zdeněk Mlynář, *Československý pokus o reformu 1968* Index, Kolín nad Rýnem, 1975

inspirujícím příkladem. Moskva je daleko spíše ochotna dohodnout se s vládnoucími socialisty, protože respektuje establishmenty, protože respektuje moc: sama ji má - a dokonce právě jen ji. S výjimkou Švédů a Rakušanů se jí to zatím vesměs *daří*. Protesty eurokomunistů ve prospěch reformních myšlenek či reformních komunistů a vůbec opozice jsou proto nejspíše méně důsažné než protesty vládnoucích socialistů - to je totiž ta reálná politika! Všechno ostatní je pořád více nezávazná *ideologie* než mocensky platná *politika*; bohužel reformní komunisté se pořád ještě vzpírají to uznat.

Obrátit se k evropským socialistům s výzvou ke spolupráci na platformě demokratického socialismu by znamenalo nepochybně víc než pouhou šanci na ten či onen zásah či přímluvu u mocných v Moskvě. Znamenalo by to dát konečně zřetelně najevo, že historií konfliktů zatížený *komplex ze sociální demokracie* mají již reformní komunisté za sebou. Že i oni jsou už připraveni *alespoň* k takové míře diskuse a spolupráce se socialisty jako zatím eurokomunisté. Takový obrat by znamenal i nemalé ulehčení doma, neboť opatrný postoj vůči evropským socialistům (přitom dnes už zřetelně postoj dlužníků!) je tu interpretován - patrně nikoli nesprávně - jako dosud *nepřekonaný strach* ze sociální demokracie. A vztah k sociální demokracii je indikátorem praktické demokratičnosti komunistů - zejména v Československu: ideologických demokratizačních výlevů bylo již více než dost.

Dodávám, že Mlynář si tohle všechno v emigraci jistě už plně uvědomil².

Politické úvahy opozice jsou vskutku pořád ještě zatíženy ideologickými tabu: tak třeba téma neutrality, jako - dejme tomu jednoho z možných cílových optimálních stavů, nikdo ani hypoteticky zatím nenastolil. - Ohlížení se po Číně pořád ještě provází poněkud špatné svědomí. - Skutečnost nového nástupu tzv. neokonzervatismu v západní Evropě domácí opozice nejspíše ani nezachytila, natož přesněji analyzovala: téměř všechny naděje nyní investuje do eurokomunismu... Reformní komunisté se tu však ocitají v dilematické situaci: přejí si, aby eurokomunisté šli „ještě dále“, obávají se však otevřené roztržky, která by je zbavila alespoň platonických ochránců. Kudy z toho ven?

„Česká otázka“ existuje vlastně od té doby, co Češi začali usilovat o svébytnost; zprvu o národní svébytnost v tom nejužším smyslu jazykovém, posléze v širším kulturním a naposledy ve státním smyslu. Úsilí o získání svébytnosti ve smyslu státním bylo korunováno zatím jen dočasnými úspěchy: podvkráte se ukázalo, že bylo koncipováno s lehkomyšlnou důvěřivostí ve štěstěnu, neboť jak jinak nazvat spoléhání se na dobrou vůli zahraničních protektorů spíše než na vlastní rozhodnost k tvorbě vnitřně pevného státu a na vůli k jeho obraně?

Palackého, Havlíčkova a Masarykova „linie“ - tradice kladení české otázky jako otázky tak či onak univerzálně lidské či světové může být pochopitelně snadno zpochybňována právě konfrontací s nedostatkem sebevědomí a bezradností, s jakou si počínáme na mezinárodní scéně. Světovostí je však touto tradicí myšleno něco jiného než přesvědčení o vlastním významu.

„Světovost“ české otázky v náročném a aktivistickém smyslu je, jak už o tom byla řeč dříve, výzvou k fundamentálnějšímu odůvodnění všech českých snah než právě jejich *českostí*. Je

² Viz Zdeněk Mlynář, *Mráz přichází z Kremlo*, Index, Kolín nad Rýnem, 1979

polemikou s imanencí vyprázdněného, ale o to zaslepenějšího nacionalismu.

„Světovost“ české otázky ve smyslu spíše pasivním je pak jiným výrazem pro přesvědčení o zvláštní „*vnímavosti*“ středoevropského prostoru pro obecnější problémy všelidské. Tento prostor je totiž v mnoha ohledech prostorem hraničním: národnostně, kulturně, rasově, nábožensky, politicky a vůbec civilizačně. Proto někteří lidé soudí, že vývoj v tomto prostoru je z uvedených důvodů v nějakém ohledu vždy obecně symptomatický a potud fatální.

Rakouskou monarchii vůdčí duchové české politiky vždycky chápali či spíše postulovali jako „člověčenstvo v malém“, jako malý předobraz kulturní evropské společnosti ve středu Evropy. Nakonec se stalo, že monarchie, právě díky svému zpátečnictví, předjímalá jevy všeobecného rozpadu, což je mimo jiné klíč k tajemství univerzálnosti poselství Franze Kafky.

„Socialismus s lidskou tvář“ mnozí domácí nadšenci přivítali jako obecně významný pokus o řešení problémů, které nejsou zdaleka jen československými problémy. Velká a vzrušující slova byla vyřčena na téma "světovosti" pokusu o spojení socialismu s demokracií. Nakonec zůstalo u toho, že srpen 1968 označil významný náš filosof za katastrofu, která „odhalila základy evropské krize“.

Nejsnazší je i tyto a podobné výroky jednou provždy prakticisticky bagatelizovat jako domyšlivé a mesianistické. Uprostřed vzrušených dějů právě takové a ne jiné zacházení plně zasluhují, protože opájejí lehkověrné a uspávají bdělost i těch střízlivějších.

České koncepty a česká artikulace určitých obecných kulturních problémů však skutečně mohou být od času inspirující i za humny. Nezátížení odpovědností za stát (nebo: zátížení touto odpovědností

jen nedostatečně) máme více příležitostí k nezávaznému přemýšlení, ale i platonickému snění. Právě takových příležitostí, které konkrétní odpovědnost a starost spíše vylučují. Z tohoto hlediska jsme i v roce 1968 osvědčili, že jsme spíše ještě jakýmsi jinošským živlem Evropy: vždyť přemýšlíme a sníme rovnou o základních problémech uspořádání věcí lidských! *Konkrétnější* věci však promýšlíme jen *neradi* a lajdácky, protože, zdá se nám, nejsme nuceni - dosud si stále počínáme, jako bychom byli bez starostí; nepřipouštíme si je.

Nebo si je necháme rychle vzít ve chvíli, kdy bychom mohli být těmito starostmi přinuceni převzít odpovědnost za to, co prožíváme pouze akademicky a tudíž nezávazně. Kdy bychom mohli být vzati za slovo. To je rub inspirativnosti českých konceptů: nejsou dost přesvědčivé, protože my sami nedovedeme je realizovat, ba ani se za ně rozhodněji brát.

Nedostatečnost naší odpovědnosti za stát je sumárním výrazem této mladistvé roztěkanosti, která ovšem může již nabývat i odpudivějších forem jakési protahované puberty. Odpovědnost za stát znamená totiž veliké a trpělivé úsilí *zprostředkovací*: myšlenky a ideje je třeba učinit postupně funkčními a fungujícími jak ve směru dostředivém, tj. v politice vnitřní, tak odstředivém, tj. v politice zahraniční.

Ve vnitřní politice to znamená vyrovnat se demokraticky s existencí národností a také ideologické *diverzity* a vytvořit účinné zábrany, aby se domácí politická scéna nestala spíše kolbištěm konfrontace velkých problémů doby než arénou hledání schůdných kompromisů. Ale nejen negativní zábrany: vytvářet je třeba i *nosnou státní ideu* v kontextu světa zároveň unifikujícího se (či konvergujícího) vojensky, hospodářsky a částečně i životním stylem a zároveň divergujícího (národnostně, ideologicky).

V zahraniční politice znamená imperativ zprostředkování nutnost naučit se vidět okolní svět více jako *rozrůzněnost* než jako pouhou „cizost“. My však tak často máme co činit *rovnou* se *světem*, a méně s Maďary, Němci, Rusy či třeba Švédy! Naše zahraniční politika bývá tuze globální, a to je totéž, jako by se řeklo, že to není žádná zahraniční politika. Nedovedeme získat spojence, ale v posledních desetiletích nedovedeme projevit ani *solidaritu*, jinou než úředně zorganizovanou! Proto těch několik spontánních akcí solidarity v roce 1968 vůči polským studentům, intelektuálům a židům, vůči bojující Biafře a vůči Izraeli znamenalo sice málo, ale byly to po dlouhých letech doslova události, neboť něčemu takovému jsme naprosto odvykli.

Česká politika zpravidla nedovede vynalézavěji internacionalizovat naše problémy, třeba problém naší státní bezpečnosti jinak než *přetížením* původního spojeneckého svazku. Nedovede totiž počítat se složitou hrou *státních zájmů* jako s hrou smrtelně vážnou. Nedovedeme se *sžít s vlastní státní subjektivitou* jako s tou subjektivitou, se kterou volky nevolky vstupujeme do světa či mezi ostatní státy. Cítíme se ve své kůži spíše jako vyslanci kulturních idejí, sociálních či ideologických doktrín. A tak je snad možné říci, že jsme se dosud plně nevyrovnali s tím, že už nejsme jen národ, nýbrž také - alespoň občas - něco jako stát. Zvyky z národovecké etapy dospívání nám zůstaly a byly v celku slušně, kulturně sublimovány, ale návyky z odpovědné státní existence jsou posud jen chatrné a zároveň už odstrašující... To bude patrně klíč k porozumění nezdarům české politiky.

Starat se o stát znamená nejspíše také nutnost i v nejtajnějším soukromí slevit z imperativu všeobecné platnosti myšlenkových projektů a ze sebejistoty prorockého prožívání fatality středoevropské situace. Možná, že by z toho, co by zbylo po takových redukčních dietách konkrétnějších a přízemnějších starostí, kdyby přitom stát byl pevnější a bezpečnější, pořád ještě bylo možné postavit slušnou stavbu. To by pak byla mužná odpověď na „českou otázku“. Bez těchto praktičtějších, a tudíž političtějších starostí budou však naše sebeuniverzálnější myšlenky jen nezávazným a nepřesvědčivým ideologizováním a proto nakonec nezajímavým předmětem studia hrstky odborníků-historiků, asi tak, jako jen úzkou skupinu psychologů zajímají stárnoucí nedospělci, ty věčné děti. Ty nesamostatné, věčně se pozornosti dožadující obtížné a egocentrické děti.